

**УЛС ТӨРИЙН ХИЛС ХЭРЭГТ ХЭЛМЭГДЭГСДИЙГ
ЦАГААТГАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ТАЛААРХ БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА**

(Харьцуулсан судалгаа)

*Ц.Норовдондог (Ph.D), Р.Оргилмаа,
Д.Амаржаргал (Ph.D), О.Билгүүтэй, Д.Жигваагүнсэл*

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

НЭГ. ХЭЛМЭГДҮҮЛЭЛТИЙН ТАЛААРХ ОЙЛГОЛТ, ЧИГ ХАНДЛАГА

- 1.1. Хэлмэгдүүлэлт, улс төрийн хэлмэгдүүлэлт
- 1.2. Хүний эрхийн олон улсын байгууллагууд
- 1.3. Хэлмэгдүүлэлтийн талаарх орчин үеийн чиг хандлага

ХОЁР. ГАДААДЫН ЗАРИМ УЛС ОРНУУДЫН ЦАГААТГАХ БАЙГУУЛЛАГА

- 2.1. Оросын Холбооны Улс
- 2.2. Казахстан Улс
- 2.3. Болгар Улс
- 2.4. Гүрж Улс
- 2.5. Өмнөд Солонгос Улс

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын гишүүний захиалгаар “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах байгууллагын талаарх бусад орнуудын туршлага” сэдэвт харьцуулсан судалгааг Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэнд гүйцэтгэв.

Судалгаанд хэлмэгдүүлэлт, түүнээс сэргийлэх, хэлмэгдүүлэлтийн өнөөгийн чиг хандлага, хүний эрхийн олон улсын байгууллагууд болон гадаадын зарим улс орнуудын манай улстай ижил төстэй цагаатгалын байгууллага, тэдгээрийн статус, бүтэц, чиг үүргийг холбогдох хууль, эрх зүйн орчны хүрээнд харьцуулан судалсан болно.

Судалгааны бүтэц: Судалгаа нь дараах хоёр хэсгээс бүрдэнэ. Нэгт, төрийн эрх баригчдын зүгээс эрх мэдлээ хамгаалах, улс орныхоо дотоод дахь эсэргүүцлийг дарахын тулд хийж буй хууль бус үйлдэл-хэлмэгдүүлэлтийн талаар болон олон улсын хүний эрхийг хамгаалах байгууллагуудын тайланд дурдагдсан дэлхий дахинд гарч буй хүний эрхийн зөрчил, хэлмэгдүүлэлтийн өнөөгийн байдлын талаарх ерөнхий мэдээлэл, Хоёрт, Оросын Холбооны Улс (ОХУ), Казахстан, Болгар болон Гүрж Улсуудын улс төрийн хэрэгт хилсээр шийтгүүлсэн хэлмэгдэгсдийг цагаатгах байгууллагын талаар хийгээд дайны үед хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн Өмнөд Солонгос Улсын хэлмэгдэгсдийг цагаатгах байгууллагын талаарх мэдээлэл зэрэг болно.

Түлхүүр үг: *хэлмэгдүүлэлт, улс төрийн хэлмэгдүүлэлт, цагаатгал, цагаатгалын байгууллага*

Keywords: *repression, political repression, vindication/rehabilitation of political repression, commission on political vindication*

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Судалгаанаас үзэхэд дэлхийн түүхэнд төрийн эрх мэдэлтнүүд яс үндэс, угсаа гарал, улс төр, үзэл бодол зэрэг олон учир шалтгаанаар ард иргэдээ хэлмэгдүүлэн хохироож байсан үзэгдэл олноор гарч байсан бөгөөд 21-р зуунд ч бид энэ асуудлыг ярьсаар байна. Улс төрийн зөрчилдөөн нь хэлмэгдүүлэлтийн үндсэн шалтгаан бөгөөд төрөөс зохион байгуулалттайгаар хийгддэг улс төрийн цэвэрлэгээ нь зөвхөн үзэл бодлын зөрүүгээр хүнийг хэлмэгдүүлэх бус үндэс угсаагаар нь хүйс тэмтрэх геноцид хэлбэрээр ч үйлдэгдэж байв.

Хэлмэгдүүлэлт нь хүний эрхийн зөрчил юм. Тиймээс өнөө үед төрийн болон төрийн бус хүний эрхийн байгууллагууд, түүн дотроо хүний эрхийг хамгаалах олон улсын, сайн дурын байгууллагууд хүнийг улс төрийн аливаа хэлмэгдүүлэлтэд өртөхөөс урьдчилан сэргийлж, хүний эрхийн тэмцлийг тууштай дэмжиж байгаа хэдий ч дэлхий даяар хүний эрх зөрчигдсөөр байна. Хүний эрхийг хамгаалсан олон улсын хөтөлбөр болон үндэсний хууль тогтоомж, баримт бичгүүд ихэнх улс орнуудад батлагдсан ч хэрэгжилт хангалтгүй байна.

Олон улсын хүний эрхийг хамгаалах байгууллагуудын тайлангаас үзэхэд дэлхийн өнцөг булан бүрд (ардчилал хөгжсөн орнуудад ч мөн ялгаагүй) хүмүүс “улс төрийн эрх”-ээ эдлэн, эвлэлдэн нэгдэж, тэмцэл, хөдөлгөөн өрнүүлж, засгийн газар, эрх баригчдын эсрэг шүүмжлэлт дуу хоолойгоо илэрхийлснийхээ төлөө үндэслэлгүйгээр баривчлах, шударга бусаар яллах, айлган сүрдүүлэх, хилс хэрэг тулгах, захиргааны хязгаарлалт тогтоох, заналхийлэл, хүчирхийлэл, тэр дундаа хүчээр алга болгох, эрүүдэн шүүх зэрэг эрх баригчдаас явуулж буй хууль бус үйл ажиллагааны золиос болж бие махбод, сэтгэл санааны болон бусад олон төрлийн хохирол амсан, хэлмэгдсээр байгаа тухай дурдсан байна.

Дэлхийн улс орнуудад ардчилал, хүний эрхийн асуудал чухлаар тавигдах болсон цаг үе буюу өөрөөр хэлбэл, 1990-ээд оноос улс төрийн хилс хэргийн золиос болсон хэлмэгдэгсдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох талаар авч үзэж, ЗХУ-ын харьяанд байсан улс орнууд болон хэлмэгдүүлэлт хүчтэй явагдсан улс орнуудад энэ асуудлыг шийдвэрлэх ажлыг эрчимтэй явуулж эхэлсэн. Үүний нэг гол үйл ажиллагаа нь тухайн асуудлыг хариуцан явуулах байгууллагыг байгуулан ажиллах явдал байв.

Судалгаанд улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох асуудлыг хариуцан ажилладаг манай улстай ижил төстэй цагаатгалын байгууллага бүхий ОХУ, Казахстан, Болгар, Гүрж улсууд болон дайны үеийн хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн Өмнөд Солонгос Улсын цагаатгах байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт, хууль эрх зүйн орчны талаар авч үзлээ.

Цагаатгалын байгууллагын үйл ажиллагааны хамрах хүрээг үзвэл, судалгаанд авагдсан орнуудаас ОХУ, хуучнаар ЗХУ-ын харьяанд байсан Казахстан, Гүрж түүнчлэн ЗХУ-ын нөлөөнд байсан Болгар болон Монгол Улсад цагаатгалын байгууллагыг коммунист дэглэмийн тодорхой хугацааны хооронд улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах зорилготой байгуулсан байна. Тухайлбал, 1990 онд Монгол Улсад Ардчилсан хувьсгал ялж, Монгол Улсын Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах Улсын комиссыг 30, 40, 50-аад онд улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах зорилгоор анх байгуулан, “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох тухай хууль”-ийн 5 дугаар зүйлд мөн тодорхой хугацаанд улс төрийн гэмт хэргийн золиос болсон хэлмэгдэгсдийг цагаатгахаар заасан бол, ОХУ-ын “Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирогчдыг цагаатгах тухай” хуулиар 1917 оны 10 дугаар сарын 25-ны (11 дүгээр сарын 07) өдрөөс эхлэн ОХУ-ын нутаг дэвсгэр дээр улс төрийн хэрэгт хэлмэгдсэн хохирогчдыг цагаатгах, Болгар Улсын “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах тухай” хуульд 1944 оны 09 дүгээр сарын 12-ноос 1989 оны 11 дүгээр сарын 10-ныг хүртэлх хугацаанд улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгана гэж тус тус заасан байна. Харин “Гүрж улсын иргэнийг улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн хохирогч гэж хүлээн зөвшөөрөх тухай, хэлмэгдэгсдийн нийгмийн хамгааллын тухай” хуулийн³⁶ 1-р бүлгийн 1.2-т “Энэхүү хууль нь 1921 оны 02-р сараас 1990 оны 10-р сарын 28 хүртэл хуучин ЗХУ-ын нутаг дэвсгэрт, дараа нь тусгаар тогтносон Гүрж улсын нутаг дэвсгэрт улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртөж байсан Гүржийн иргэдэд хамаарна” гэж заасан байна. Энэ нь коммунист дэглэмийн үед төдийгүй түүнээс хойш хэлмэгдсэн иргэдийн асуудлыг зохицуулахаар заасан байна.

Судалгаанд авагдсан орнуудад улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах асуудлыг бие даасан хуулиудаар зохицуулж байна.

Цагаатгалын байгууллагын статусын хувьд, ОХУ, Казахстан, Болгар улсуудад “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах байгууллага” нь төрийн байгууллага байх бөгөөд Казахстан болон ОХУ-д Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх зөвлөх статустай байгууллага байна. Харин Гүрж болон Өмнөд Солонгост хэлмэгдсэн иргэдийг шүүх болон захиргааны байгууллагаар дамжуулан цагаатгаж, тэдэнд нөхөн олговор олгох, дурсгалыг мөнхжүүлэх зэрэг бусад үйл ажиллагааг төрийн бус байгууллагууд хариуцан явуулдаг байна.

ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах комисс нь дарга, нарийн бичгийн дарга, гишүүдээс (одоогоор 15 гишүүнтэй байна)³⁷ бүрдэнэ. Комиссын

³⁶ <https://matsne.gov.ge/en/document/view/31408?publication=11>

³⁷ <http://kremlin.ru/structure/commissions#institution-25>

даргыг ОХУ-ын Ерөнхийлөгч томилно. Комиссын бүрэлдэхүүнийг комиссын даргын санал болгосноор ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн захиргааны дарга (тамгын газрын дарга) батална. Гишүүдэд төр захиргааны болон олон нийтийн байгууллагын удирдлага, архив, судалгаа шинжилгээний байгууллагын төлөөлөл, эрдэмтэн судлаачид, хэлмэгдэгсдийн төлөөлөл ордог байна. ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын иргэд, байгууллагын өргөдөл, хүсэлтийг хүлээн авах алба нь Комиссын үйл ажиллагааны техник зохион байгуулалтыг ханган ажилладаг байна.

Казахстан Улсын Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг бүрэн цагаатгах улсын комисс нь дарга, дэд дарга, нарийн бичгийн дарга, гишүүдээс бүрдэнэ. Улсын комиссын дарга нь БНКаЗУ-ын Төрийн нарийн бичгийн дарга байна. Улсын комисс нь төрийн байгууллагын дарга, олон нийтийн байгууллагын төлөөлөл, эрдэмтэн судлаач бүхий 44 гишүүдээс бүрдэнэ. Улсын комиссын ажлын алба нь БНКаЗУ-ын Боловсрол, шинжлэх ухааны яам байна.

Болгар Улсад “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах тухай” хуульд заасны дагуу Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах улсын төв комисс, орон нутаг дахь салбар комиссуудаараа дамжуулан улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг байна. Улсын Төв комисс нь Ерөнхий сайдын томилсон 9 гишүүнээс, харин орон нутаг дахь салбар комиссууд нь Төв комиссоос томилсон тус бүр 5 гишүүдээс бүрддэг байна.

Гүрж Улсын хувьд цөөн тооны төрийн бус байгууллагууд Зөвлөлтийн хэлмэгдүүлэлт ба түүнтэй холбоотой цагаатгалын асуудлыг авч үздэг бөгөөд Мэдээллийн эрх чөлөөний хөгжлийн хүрээлэн (Institute for Development of Freedom of Information-IDFI), Гүржийн "Мемориал" нийгэмлэг, ЗХУ-ын өнгөрсөн үеийг судлах лаборатори (SovLab), Гүржийн залуу хуульчдын холбоо (GYLA-Georgian Young Lawyers' Association) зэрэг байгууллагууд хэлмэгдэгсдийг цагаатгах үйл ажиллагааг эрхэлдэг байна. Эдгээрээс Гүржийн төрийн бус байгууллага “Мемориал” нийгэмлэг нь 1992 онд байгуулагдан улс төрийн хэлмэгдэгсдийг дэмжиж туслах, тэдэнд нөхөн олговор олгох хуулиудыг батлуулж, хэрэгжүүлэх тал дээр ажиллаж иржээ. Мөн уг байгууллага нь хэлмэгдүүлэлттэй холбоотой Европын хүний эрхийн шүүхээс гаргасан нөхөн олговрыг барагдуулах, хэлмэгдсэн хүмүүст олгох тэтгэмжийг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг байна.

Өмнөд Солонгос Улсын хувьд дайны үед хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, нөхөн олговор олгох зорилготой байгуулагдсан Албадан хөдөлмөр эрхэлж байсан хэлмэгдэгсдэд нөхөн олговор олгох тухай зөвлөлдөх комисс энэ үйл ажиллагааг хариуцдаг. Комиссыг Үндэсний Батлан хамгаалахын сайдын дэргэд байгуулах тухай хуульд заасан байна. Зөвлөл нь комиссын даргыг оролцуулаад 9 гишүүнээс бүрдэнэ. Комиссын гишүүдийг холбогдох салбарын өргөн мэдлэг, туршлагатай хүмүүсээс сонгон, Ерөнхийлөгчийн зарлигт заасны дагуу Үндэсний Батлан хамгаалахын сайдын тушаалаар томилдог байна.

Үндэсний Батлан хамгаалах яамнаас цэргийн алба хаагчид болон тэдний ар гэрийнхэнд нөхөн олговор олгохтой холбогдсон асуудлыг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэг бүхий Хэлмэгдэгсдийн нөхөн төлбөрийн асуудлыг хэлэлцэх хороог байгуулсан. Хороо нь шүүх, өмгөөлөл, судалгаа, шинжилгээний ажлын туршлага бүхий 9 хүний бүрэлдэхүүнтэй байна.

Дайны үеэр хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох асуудлыг судалгаанд орсон бусад улсуудын адил “Солонгосын дайны өмнө болон дайны үед хүнд хөдөлмөр эрхлэгсдийн нөхөн төлбөрийн тухай” бие даасан хуулиар зохицуулж байна. Тус хуульд Өмнөд Солонгосын дайны өмнө болон дайны үеэр дайсны нутаг дэвсгэрт цэргийн

алба хааж, онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн, улс орны төлөө онцгой золиос гаргасан цэргийн алба хаагчид болон тэдний ар гэрийнхэнд нөхөн олговор олгох асуудлыг зохицуулах тухай заажээ.

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

НЭГ. ХЭЛМЭГДҮҮЛЭЛТИЙН ТАЛААРХ ОЙЛГОЛТ, ЧИГ ХАНДЛАГА

1.1 Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн талаарх ойлголт, тодорхойлолт

Хэлмэгдүүлэлт, улс төрийн хэлмэгдүүлэлт гэдэг нь иргэдийг улс төрийн шалтгаанаар хүчээр хянах, хавчих, нийгэм, улс төрийн амьдралд оролцох боломжийг нь хязгаарлах зорилгоор олон нийтийн дунд нэр төрийг нь гутаах зэрэг төрийн эрх баригчдаас явуулж буй бусармаг үйлдлийг хэлдэг байна.³⁸

1991 онд Монгол Улсын “Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комисс”-оос “улс төрийн хэлмэгдэгч” гэдэг ойлголтыг тодорхойлон тогтоох үүргийг харьяа “Улс төрийн хэлмэгдэгсдийн судалгааны төв”-д даатгаснаар тус төвийн судлаач эрдэмтэд “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөх олговор олгох тухай” хууль батлагдах хүртэл **“улс төрийн хэлмэгдэгч”** хэмээх ойлголтыг дараах байдлаар тайлбарлажээ. “Өөрийн амьдарч ахуй тухайн цаг үедээ оршин тогтнож буй засаг төрийн байгууллын эсрэг хууль бус аргаар тэмцэх үйлдэл хийгээгүй, харин засаг төрийн удирдагчдын үйл ажиллагааны алдаа дутагдал болон улс төрийн бодлогын агуулга, шинж чанар, үр дагаврын талаар гарч буй болон цаашид гарч болзошгүй алдаа, доголдлыг засч арилгах зорилгоор санал бодлоо илэрхийлж, шүүмжлэл, санал гаргасныхаа улмаас эсвэл өөрийн шашин шүтлэг, сүсэг бишрэлийн улмаас шүүхээр болон шүүхээс гадуур гэсгээн цээрлүүлэгдэгчдийг улс төрийн талаар хэлмэгдэгч хэмээнэ” гэж анх тодорхойлжээ.³⁹

Улмаар 1998 онд “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөх олговор олгох тухай” Монгол Улсын хууль батлагдаж тус хуулийн 3 дугаар зүйлд “улс төрийн хилс хэрэг” болон “улс төрийн хэлмэгдүүлэлт” гэдгийг дараах байдлаар томъёолсон байна.⁴⁰ Тухайлбал:

3.1.1. **“улс төрийн хилс хэрэг”** гэж тухайн үеийн эрүүгийн хууль тогтоомжид заасан улс төрийн буюу төрийн эсрэг гэмт хэрэг, эрүүгийн хуульд шууд заагаагүй боловч намын эсрэг гэх хэргийг гүтгэлэг, бие махбодийн болон сэтгэл зүйн хүчирхийлэл, албадлага зэрэг хууль бус аргаар зохиомлоор бүрдүүлсэн хэргийг;

3.1.2. **“улс төрийн хэлмэгдүүлэлт”** гэж хүнийг нийгмийн гарал, байдал, шашин шүтлэг, үзэл бодлоор нь ялгаварлан нам, төр, нийгэмд аюултай этгээд гэж тооцож, улс төрийн буюу төрийн эсрэг гэх гэмт хэрэгт хууль бусаар холбогдуулж, шүүх тусгай, онцгой бүрэн эрхт комиссын болон нам, төрийн бусад байгууллагын шийдвэрээр баривчлан мөрдөх, эрүүгийн ял шийтгэл эдлүүлэх, шүүхээс гадуур нутаг зааж суулгах, хууль бусаар эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарлах, хасах замаар амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, сэтгэл санаа, эд хөрөнгийн хохирол учруулсан бөгөөд зохиомол хэрэг, гүтгэлэгт үндэслэсэн албадлагын арга хэмжээг хэлнэ.

³⁸ <https://www.psqonline.org/article.cfm?IDArticle=18366#>

³⁹ “Улс төрийн хэлмэгдүүлэлт ба цагаатгал” М.Ринчин УБ 2000, 156, 157-р тал.

⁴⁰ <https://legalinfo.mn/mn/detail/510>

Харин Монголын эрх зүйн эх толь бичигт “хэлмэгдүүлэлт” гэдэг нь төрийн байгууллагаас хэрэглэж буй залхаан цээрлүүлэлт гэж тайлбарласан байна.⁴¹

Улс төрийн хэлмэгдүүлэлт нь тодорхой улс төр-эдийн засгийн тогтолцоотой (тухайлбал, эдийн засгийн буурай хөгжил, авторитар дэглэм, хүн ам олонтой болон гадаад улс орнуудтай зөрчил бүхий) улс орнуудад гол төлөв үүсдэг гэж судлаачид үзсэн байна. Харин хүний эрхийн олон улсын гэрээнд нэгдэн орсон, соёрхон баталсан улс орнууд хүний эрхийг дээдэлж, хүний эрхийн зөрчил гаргах нь бусад орнуудтай харьцуулахад харьцангуй бага байдаг нь судалгаагаар нотлогдсон байна.⁴²

1.2. Хүний эрхийг хамгаалах олон улсын байгууллагууд

Олон улсад хүний эрхийн байгууллага байгуулах, хүний эрхийг хамгаалах, энэ талаар хамтран ажиллах, дэмжих явдал улам бүр өсөн нэмэгдэж байна. Хүний эрхийн олон улсын байгууллагууд улс орнууд дахь өөрийн салбар байгууллагууд болон үндэсний хүний эрхийн төрийн болон төрийн бус, түүнчлэн бусад олон улсын, сайн дурын байгууллагуудтай үйл ажиллагаагаа нэгтгэн, хүний эрхийг хамгаалах ажилд хамтран ажиллаж байна. Эдгээр байгууллага нь НҮБ-аас батлан гаргасан Хүний эрхийн суурь баримт бичгүүд болон өөрийн байгууллагын дүрэм, чиг үүрэг, улс орнуудын хууль тогтоомжид заасан хүний эрхийн зохицуулалт зэргийн уялдаа холбоо, хэрэгжилтэнд анхаарч ажилладаг байна. Хүний эрхийн олон улсын болон тив, бүс нутгийн хүний эрхийн байгууллагуудаас түүвэрлэн дараах байгууллагуудын үйл ажиллагааны талаар товч авч үзлээ.

НҮБ (United Nations)

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага (НҮБ) нь олон улсын хэмжээнд хүний эрхийг хамгаалах байгууллага юм. НҮБ нь өөрийн 5 гол байгууллагаараа дамжуулан дэлхий дахинд хүний эрхийг хамгаалж байна. НҮБ-ын дүрэмд Хүний эрхийн зөвлөл (UN Human rights council)-ийн гишүүн орнууд нь хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх явдлыг хөхиүлэн дэмжих талаарх хамтын ажиллагааг хөгжүүлнэ гэж заажээ. Түүнчлэн тус дүрэмд НҮБ-ын Аюулгүйн зөвлөл (UN Security Council)⁴³ нь олон улсад энх тайван, аюулгүй байдлыг бий болгох, түүнийг сахин хамгаалахтай холбоотой арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх үүрэгтэй гэж заасан байна.

НҮБ-аас баталсан хүний эрхийн олон улсын суурь гэрээ:⁴⁴

- Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал
- Арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенц
- Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт
- Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт
- Хүчээр алга болгохоос бүх хүнийг хамгаалах тухай конвенц
- Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу Хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенц
- НҮБ-ын Дүрвэгсдийн тухай конвенц

НҮБ нь өөрийн гишүүн дэлхийн 193 орныг хамарсан Хүний эрхийн төлөв байдлын дүгнэлт хэлэлцүүлэг (UPR - Universal Periodic Review)-ийг 4 жил тутам зохион байгуулдаг бөгөөд ингэхдээ гэрээгээр хязгаарлахгүй аливаа улсын хүний эрхийн бүхий л асуудлыг авч хэлэлцдэг байна. UPR нь дэлхийн бүх хүний тусын тулд улс орнуудын хүний эрхийн нөхцөл

⁴¹ “Монголын эрх зүйн эх толь бичиг” УБ, 2015. С.Нарангэрэл

⁴² <https://web.archive.org/web/20070614024800/http://www.bsos.umd.edu/gvpt/davenport/STATER~2.PDF>

⁴³ <https://www.un.org/securitycouncil/>

⁴⁴ <http://www.mn-nhrcc.org/372-rtr-rtrrrr-rrrrr-rrrrr-rrrrr.html>

байдлыг газар дээр нь сайжруулах зорилготой байна. Энэ зорилгодоо хүрэхийн тулд улс орнууд дахь хүний эрхийн төлөв байдлыг үнэлэх, хүний эрх зөрчигдөх тохиолдол бүрд анхаарлаа хандуулах боломжийг эрэлхийлэх бөгөөд улс орнуудад техникийн туслалцаа үзүүлэх, хүний эрхийн салбар дахь шилдэг туршлагаа хуваалцах, бие биенээсээ суралцах боломжийг олгох, хүний эрхийн асуудлыг сайнаар шийдвэрлэх чадавхыг бэхжүүлэх зорилготой ажээ. UPR нь бүх улс оронд ялгаваргүй, тэгш хандах, хэлэлцүүлэгт орж байгаа улстай хамтран ажиллах зарчимд үндэслэдэг ба улс орнууд дахь хүний эрхийн нөхцөл байдлыг сайжруулах, хүний эрхийг хангахад тулгарч буй бэрхшээлүүдийг даван туулахад төр засагт туслах зорилготой.⁴⁵ UPR-ийн хэлэлцүүлэгт тухайн орны Засгийн газрын үндэсний илтгэл, Хүний эрхийн үндэсний комиссын илтгэл, тухайн улс дахь НҮБ-ын төрөлжсөн байгууллагууд болон төрийн бус байгууллагууд тус тусын мэдээлэл, дүгнэлтээ илгээн хэлэлцүүлдэг байна. Дүгнэлт хэлэлцүүлгийг үндэслэн Хүний эрхийн зөвлөлөөс тухайн улсад хүний эрхийн нөхцөл байдлаа сайжруулах талаар дүгнэлт, зөвлөмж хүргүүлдэг байна. Зөвлөмж хүлээн авсан Засгийн газар нь хүний эрхийн аливаа зөрчлөө арилган, хүний эрхийг дээдлэн сахих үүрэгтэй.

Эмнести Интернэшнл (Amnesty International)

Дэлхий даяарх хүний эрх хамгаалагчдын хөдөлгөөн болох Эмнести Интернэшнл (Amnesty International) нь ихэвчлэн хүний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх, шударгаар шүүлгэх эрх, харгислалд өртөхгүй байх эрх, цаазаар авах ялыг хориглох зэрэг эрхүүдийн хэрэгжилтийг олон улсын хэмжээнд хангах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг. 1961 онд Их Британийн өмгөөлөгч Петер Бененсоны үндэслэн байгуулсан уг байгууллага нь өнөөдөр дэлхийн 150 гаруй оронд салбартай, 10 сая гаруй гишүүд дэмжигчтэй, хүний эрхийн зөрчлийг таслан зогсоохын төлөө дэлхий даяар компанит ажил өрнүүлдэг олон улсын хүний эрхийн томоохон байгууллага болон өргөжөөд байна.

Хүний Эрхийн Ажиглагч (Human Rights Watch)⁴⁶

Human Rights Watch олон улсын байгууллага нь дэлхийн өнцөг булан бүрд гарч байгаа хүчирхийллийн талаар судалж, мэдээлдэг байна. Тус байгууллага нь 70 гаруй үндэстний 450 орчим хүний эрхийн мэргэжилтнүүд, хуульч, сэтгүүлчид зэрэг ажилтнуудаас бүрдэх бөгөөд үндэсний цөөнх, энгийн иргэд, дүрвэгсэд, тусламж шаардлагатай хүүхдүүд зэрэг дэлхийн өнцөг булан бүрд эрсдэлтэй нөхцөл байдалд байгаа хүмүүсийг хамгаалахын төлөө ажилладаг. Тус байгууллага нь улс орны засгийн газрууд, зэвсэгт бүлэглэлүүд болон томоохон бизнес эрхлэгчдэд үйл ажиллагаагаа чиглүүлж, тэднийг хууль тогтоомж, бодлого, үйлдлээ өөрчлөх, хэрэгжүүлэхэд нөлөө үзүүлдэг байна. Human Rights Watch нь бие даасан байдлаа баталгаажуулахын тулд аливаа улсын засгийн газрын санхүүжилтээс татгалзаж, хүлээн авч байгаа бусад хандив, тусламжийг өөрийн байгууллагын бодлого, эрхэм зорилго, үнэт зүйлстэй нийцэж байгаа эсэхийг сайтар нягталдаг байна. Улс орнуудын тэмцэгч, идэвхтнүүдийг хамгаалах, хүчирхийлэгчдэд хариуцлага хүлээлгэх, хохирогчдыг хамгаалах, шударга ёсыг тогтооход туслах зорилгоор дэлхийн өнцөг булан бүр дэх хүний эрхийн болон бусад байгууллагуудтай хамтран ажилладаг байна.

Олон улсын Улаан Загалмай хороо (International Committee of the Red Cross)

Тус хороо нь дэлхийн 100 гаруй орны 20.000 гаруй ажилтнуудаас бүрдсэн дэлхийн томоохон хүмүүнлэгийн байгууллага бөгөөд зэвсэгт мөргөлдөөн болон бусад хүчирхийлэлд өртөгсдийг

⁴⁵ <https://www.upr-mongolia.mn/index.php?cmd=Content&menuid=6&/UPR-%D0%B3%D1%8D%D0%B6-%D1%8E%D1%83-%D0%B2%D1%8D>

⁴⁶ <https://www.hrw.org/about/about-us>

хамгаалж, тэдэнд тусалдаг, улс төрийн хэргээр шоронд хоригдогсдын эрхийн асуудалд анхаардаг бие даасан, төвийг сахисан байгууллага юм.

1.3.Хэлмэгдүүлэлтийн талаарх орчин үеийн чиг хандлага

Хэлмэгдүүлэлт нь хүний үндсэн, салшгүй эрхэд халдаж буй хэрэг бөгөөд өнөө үед дэлхийн улс орнуудад олон сая хүн өдөр бүр энэ эрхийнхээ төлөө тэмцэлд нэгдсэнээр амь нас, сэтгэл санаа, бие махбод, эд хөрөнгийн хохирлыг амссаар байна. Түүнчлэн олон сая хүн эх орноо орхин, амь насаараа дэнчин тавьж, дүрвэн цагаачлах замыг сонгож байна.

Олон улсын хүний эрхийн дээрх байгууллагууд нь аливаа улсын засгийн эрх баригчдаас хараат бусаар, тэдний нөлөөнд автахгүйгээр, дэлхийн улс орнууд дахь өөрийн салбар байгууллагуудаар дамжуулан үнэн бодит мэдээ, мэдээлэлд тулгуурлан ажилладаг тул НҮБ-ын Хүний эрхийн Дээд комиссарын жилийн ажлын тайлан⁴⁷, НҮБ-ын Хүний Эрхийн Зөвлөлийн 50-р хуралдааны тайлан⁴⁸ болон Дэлхий даяарх хүний эрх хамгаалагчдын хөдөлгөөн болох Эмнести Интернэшнл (Amnesty International)⁴⁹, Human Rights Watch⁵⁰, Freedom House⁵¹ зэрэг байгууллагуудын өмнөх оны тайланд үндэслэн дэлхий дахины хүний эрхийн төлөв байдал, улс орнууд дахь хүний эрхийн зөрчил, улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн өнөөгийн нөхцөл байдлын талаар авч үзлээ.

Улс орнуудын засгийн газрууд иргэнийхээ эрхэнд хэрхэн халдаж буй хууль бус үйл ажиллагааг тоймловол, улс төрийн эрхээ эдлэн эрх баригчдыг шүүмжилсэн, жагсаал цуглаан зохион байгуулсан болон оролцсон энгийн иргэд, сэтгүүлч, шүүмжлэгч, хүний эрх хамгаалагчдыг хууль бусаар саатуулах, барьж хорих, залхаан цээрлүүлэх, эрүүдэн шүүх, хилс хэрэгт гүтгэн ял оноох, бүр цаашлаад ор сураггүй алга болгох, цаазлах зэрэг хууль бус үйлдлүүд эрх баригчдын зүгээс үйлдэгдсээр байна. Түүнчлэн хүний эрхийн төлөө тэмцэгч төрийн бус байгууллагууд, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд, интернэт, нийгмийн сүлжээг хаах зэрэг иргэний орон зайд хууль бусаар халдсан үйлдлүүд дэлхийн олон оронд гарчээ.

Эмнести Интернэшнлийн “2021/22 оны Дэлхий дахины хүний эрхийн төлөв байдлын тайлан”⁵²-д дэлхийн 154 улсыг хамруулан тэдгээр улсад хүний эрх хэрхэн зөрчигдөж байгаа талаар баримттай дурдсан байна.

Тухайлбал, 2021 онд засгийн газрууд аюулгүй байдлыг хангах нэрээр иргэний орон зайг хумих, тайван жагсаал цуглааныг гэмт хэрэгт тооцох, цагдаагийн байгууллагыг цэрэгжүүлэх, эсэргүүцлийн хөдөлгөөний эсрэг үндэсний аюулгүй байдлын эрх мэдлийг ашиглах зэргээр жагсаал цуглааныг нухчин дарах хандлага нэмэгдсэн байна.

Жагсаал цуглааны эсрэг аюулгүй байдлын хүчнийхний авч буй хариу арга хэмжээ харгис хатуу, жагсагчдын эсрэг шаардлагагүй, хэт их хүч хэрэглэсэн тохиолдлыг мониторинг хийхэд 154 орны 85-д⁵³ Аюулгүй байдлын хүчнийхэн галт зэвсэг болон нулимс асгаруулагч хий, резинэн сум зэрэг хөнөөл багатай бусад зэвсгийг байнга зүй бусаар ашиглаж, олон зуун хүнийг хууль бусаар хөнөөж, түүнээс ч олон хүнийг шархдуулсан байна. Зарим оронд

⁴⁷ <https://www.universal-rights.org/blog/report-on-the-50th-session-of-the-human-rights-council/>

⁴⁸ <https://www.universal-rights.org/blog/report-on-the-50th-session-of-the-human-rights-council/>

⁴⁹ https://www.amnesty.mn/media/attachments/2022/04/08/20220406_delhiin-tailan-2022-for-web-2.pdf

⁵⁰ <https://www.hrw.org/world-report/2022>

⁵¹ https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf

⁵² https://www.amnesty.mn/media/attachments/2022/04/08/20220406_delhiin-tailan-2022-for-web-2.pdf

⁵³ <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/4870/2022/en/#:~:text=The%20Amnesty%20International%20Report%202021,in%20the%20corridors%20of%20power.>

жагсаал цуглааны эсрэг төрийн хариу арга хэмжээг зэвсэгт хүчин, цэргийн техник хэрэгслийг ашиглах зэргээр цэрэгжүүлэх хандлага нэлээд газар авчээ.

Зарим улс орнууд үзэл бодлоо илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх, тайван жагсаал цуглаан хийх эрхийг хязгаарласан шинэ хуулийн төслийг боловсруулж, өргөн барьсан байна. Тодруулбал, 67 улсад тийм хууль тогтоомжийг парламентаар баталсан байна.

Засгийн газрууд баривчлах, шүүн таслах ажиллагаагаа үргэлжлүүлсээр байсан бөгөөд жагсаал цуглааныг удирдагчид, оролцогчдыг тодорхойлохын тулд царай таних болон мөшгин хянах бусад хэлбэрийг агуулсан технологийн арга хэрэгслийг түлхүү ашиглах болсон байна.

Мөн шүүмжлэлт дуу хоолойг нухчин дарах хандлагаа хадгалсаар байсан бөгөөд олон улс орны засгийн газар өөрсдийг нь шүүмжлэгчдийг залхаан цээрлүүлэх арга хэмжээг хоёр дахин нэмэгдүүлжээ. Эдгээр арга хэмжээний ихэнх нь “Ковид-19 цар тахлын талаар нийгэмд ташаа мэдээлэл тараахыг зогсоох” нэрийдлээр хийгдсэн байна. Дэлхийн зарим улс орон иргэдийнхээ тайван жагсаал цуглааныг үндэслэлгүйгээр хориглон тарааж байсан ба ингэхдээ Ковид-19-ийн тархалтаас урьдчилан сэргийлэх дүрэм журмыг шалтаг болгож байжээ. Үүний зэрэгцээ, Ковид-19-тэй тэмцэх зорилготойгоор 2020 онд авч хэрэгжүүлсэн хязгаарлалтын арга хэмжээнүүдээ нийгмийн эрүүл мэндийн нөхцөл байдал сайжирсан ч хэвээр хадгалж үлджээ.

Зарим улс орнууд хүний эрхийн төрийн бус байгууллагууд болон хүний эрхийг хамгаалсан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг хаах зэрэг алхмуудыг хийсэн байна, тухайлбал, Афганистанд талибанчууд засгийн эрхийг авсны дараа улс даяар 200 гаруй хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг хаажээ. Мөн засгийн газрууд сэтгүүлч, хүний эрх хамгаалагч, улс төрийн өрсөлдөгчид болон бусад шүүмжлэлт дуу хоолойг барихын тулд тагнах программ, технологийн хэрэгслийг улам ихээр ашиглах болжээ. Цөөнхийн бүлгүүд болон өөрөөр сэтгэгчид рүү төрийн бус тоглогчид халдан, заримдаа зэвсэгт халдлага хийх, зарим үед улс орнуудын эрх баригчидтай хамтран халдлага үйлдэж байсан байна.

Дэлхий даяар олон сая хүн мөргөлдөөн, хүчирхийлэл, тэгш бус байдал зэргээс үүдэлтэй хүний эрхийн зөрчлийн улмаас эх орноосоо дүрвэсээр байгаа бөгөөд үндэстний цөөнхүүд үүнд хамгийн ихээр өртжээ. 2021 оны дунд гэхэд дэлхий даяар 26.6 сая дүрвэгч, 4.4 сая орогнол хүсэгч байсан байна.

Энэ мэтчилэн хүний улс төрийн эрхийн зөрчил гарч, улс төрийн хэлмэгдүүлэлт үйлдэгдсээр байгаа өнөөгийн нөхцөлд дээрх хүний эрхийн байгууллагаас улс орнуудын засгийн газарт хандан дараах зөвлөмжийг гаргасан байна. Үүнд:

- Засгийн газрууд хүний эрх хамгаалагчдын үйл ажиллагааг гутаан доромжилж, гэмт хэрэгт тооцохын оронд тэдний гүйцэтгэдэг нэн чухал үүргийг хүлээн зөвшөөрөх;
- Үзэл бодлоо илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх, тайван жагсаал цуглаан хийх эрх чөлөөг хэрэгжүүлэх орон зайг янз бүрийн шалтагт үндэслэсэн, төрийн халдлагаас хамгаалах;
- Улс орнууд мөшгин хяналтын нийгэм рүү халтирч буйг зогсоож, хууль дээдлэх ёсыг хүндэтгэж, шүүхийн хараат бус байдлыг алдагдуулах явдлыг таслан зогсоох.

ХОЁР. ГАДААДЫН ЗАРИМ УЛС ОРНУУДЫН ЦАГААТГАЛЫН БАЙГУУЛЛАГА

Судалгааны захиалгын дагуу манай улстай ижил төстэй цагаатгалын байгууллага бүхий улс орнууд болох ОХУ, Болгар, Гүрж, Казахстан улсууд болон дайны үеийн хэлмэгдүүлэлтэд

өртсөн Өмнөд Солонгос Улсын цагаатгах байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт, хууль эрх зүйн орчны талаар авч үзлээ.

Судалгаанд авагдсан улс орнуудад тухайлбал, Орос, Казахстан, Болгар болон Гүрж улсын цагаатгалын байгууллагын анх байгуулагдсан зорилго нь Монгол Улстай ижил буюу тухайн коммунист дэглэмийн үед улс төрийн хилс хэрэгт гүтгэгдэн шийтгэгдэж, хэлмэгдсэн иргэд эрх бүхий байгууллагаар гэм буруугүй нь тогтоогдсон тохиолдолд тэдгээр иргэдийг цагаатгах, нэр төрийг нь сэргээх, тэдгээрийн болон тэдний өв залгамжлагчдын хохирлыг барагдуулах, нөхөн олговор олгох асуудлыг шийдвэрлэх зэрэг үндсэн зорилготой байгуулагдсанаараа нийтлэг байна. Мөн цагаатгалын байгууллагын бүтэц, үйл ажиллагааны хувьд ЗХУ-ын харьяанд болон нөлөөнд байсан улс орнуудад (ОХУ, Казахстан, Болгар) төрийн статустай байгаа бөгөөд төв комисс болон салбар комиссуудаараа дамжуулан үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улсын Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комисс анх байгуулагдсан талаар

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийн холбогдолтой асуудлыг төрийн нэрийн өмнөөс эргэн харж, нягтлан судлах, тэднийг цагаатгах ажил 1939 он, 1957-1962 он, 1988 онд тэр үеийн улс орныг (төрийг) удирдаж байсан МАХН-ын Төв хорооны шийдвэрээр хэсэгчилсэн байдлаар хийгдэж байсан бол 1990 оноос хойш Монгол Улсын төрийн хууль, шийдвэрийн дагуу уг ажил зохицуулагддаг болсон байна. 1990-12-25-ны өдөр БНМАУ-ын Ерөнхийлөгч П.Очирбат “Комисс байгуулах тухай” 56 дугаар зарлиг гаргаж 30, 40, 50-аад оны эхэн үед улс төрийн хилс хэрэгт татагдаж, хэлмэгдсэн хүмүүсийн асуудлыг үргэлжлүүлэн судалж, цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах Улсын комиссыг байгуулсан байна.⁵⁴ 1998-01-02-ны өдөр Монгол Улсын Их Хурал “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох тухай хууль”-ийг баталжээ. Тус хуулийн 5 дугаар зүйлд Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг тодорхойлсон байна.

5.1. Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдэд дор дурдсан хүмүүс хамаарна:

5.1.1. шүүх, шүүхийг орлон ажилласан тусгай комисс, онцгой бүрэн эрхт комиссын шийдвэрээр Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн дор дурдсан зүйл ангид заасан гэмт хэрэгт хилсээр ял шийтгүүлсэн нь шүүхийн журмаар тогтоогдсон;

а/1922-1926 он /"Шүүх цаазны бичиг" гарах хүртэл хугацаа/-д эрүүгийн ял шийтгэлийг шинэчлэн тогтоосон болон хэрэглэсэн Ардын Засгийн газрын тогтоолууд;

б/1926 оны "Шүүх цаазны бичиг" /1929 онд нэмэн найруулсан/-ийн 7 дугаар бүлгийн 42-49 дүгээр зүйл; 8 дугаар бүлгийн 50-52 дугаар зүйл;

в/1934 оны "Шүүх цаазны бичиг"-ийн тусгай ангийн 1 дүгээр бүлгийн 42-50 дугаар зүйл; БНМАУ-ын Ардын СнЗ-ийн 1938 онд 1 дүгээр бүлэгт оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт;

г/1942 оны "Эрүүгийн хууль"-ийн 55-69, 137 дугаар зүйл;

д/1961 оны "Эрүүгийн хууль"-ийн тусгай ангийн нэгдүгээр бүлгийн 45-52, 53-55, 57 дугаар зүйл.

5.1.2. ял шийтгүүлээгүй боловч энэ зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1-д заасан хэрэгт хилсээр холбогдон баривчлагдаж мөрдөгдсөн нь прокурорын тогтоолоор нотлогдсон;

⁵⁴ Монгол Улсын цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комисс Түүхэн товчоон УБ, 2015 он.

5.1.3.шүүх, тусгай болон онцгой бүрэн эрхт комиссоор хэлэлцэн шийдвэрлээгүй боловч улс төр, үзэл суртлын шалтгаанаар тухайн үеийн нам, төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэрээр ажил, албан тушаалаасаа хууль бусаар халагдсан нь шүүхийн журмаар тогтоогдсон.” гэжээ.

Мөн хуулийн 24.2-т “Улсын комисс нь улс төрийн хэлмэгдэгчдийг цагаатгах тухай хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавьж биелэлтийг нь хангуулах чиг үүрэг бүхий төрийн орон тооны бус байгууллага мөн” гэж заажээ.⁵⁵

2.1.ОХУ

Оросын Холбооны Улс (ОХУ)-д улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох асуудлыг 1991 онд батлагдсан “Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирогчдыг цагаатгах тухай” хууль⁵⁶, ОХУ-ын Засгийн газрын “Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн явцад иргэдээс хууль бусаар хураасан болон өөр замаар тэдний өмчлөлөөс гаргасан хөрөнгийг буцаан олгох, үнийг нөхөн төлөх, мөнгөн төлбөр төлөх журам”⁵⁷ болон бусад хууль, эрх зүйн актаар⁵⁸ зохицуулдаг.

“Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирогчдыг цагаатгах тухай” хуулиар 1917 оны 10 дугаар сарын 25-ны (11 дүгээр сарын 7) өдрөөс эхлэн ОХУ-ын нутаг дэвсгэр дээр улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирогчдыг цагаатгах, тэдний иргэний эрхийг сэргээх, бусад сөрөг үр дагаврыг арилгах, эд материалын хохирлыг тухайн үеийн боломжийн хэрээр нөхөн төлөх зорилтыг тодорхойлсон.

Тус хуулийн дагуу улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд шууд өртсөн хохирогчдоос гадна тэдэнтэй хамт шорон, цөллөгт байсан тэдний хүүхдүүд, хэлмэгдүүлэлтийн улмаас бага насандаа эцэг, эхгүй өссөн хүүхдүүд, улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирсон ОХУ-ын иргэдээс гадна хуучин ЗХУ-ын Бүгд Найрамдах Улсуудын иргэд, гадаадын иргэд, харьяалалгүй иргэдийг хэлмэгдүүлэлтэд өртсөнд тооцож, цагаатгахаар заасан.

Мөн буудуулсан, шоронд нас барсан, нөхөн цагаатгагдсан иргэдийн эхнэр (нөхөр), хүүхдүүд, эцэг, эх нь улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирсонд тооцогдоно.

Цагаатгал: “Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирогчдыг цагаатгах тухай” хуульд улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хохирсон иргэдийг цагаатгах журмыг хуульчилсан. Цагаатгуулах тухай өргөдлийг хэлмэгдэгсэд өөрсдөө болон тэдний өмнөөс хэн ч, тухайлбал, олон нийтийн байгууллага гаргаж болох ба хэргийн хамаарлаас шалтгаалан⁵⁹ Дотоод хэргийн Яамны болон прокурорын байгууллагад гаргана. Цагаатгуулах тухай өргөдлийг 3 сарын дотор хянан үзэж хариу өгөх ёстой.

Иргэд, байгууллагын өргөдлийн дагуу хэргийг хянан үзэж тухайн иргэнийг цөлсөн, албадан нүүлгэсэн, тусгай лагерьт явуулсан, эрх чөлөөг нь хязгаарлан албадан хөдөлмөрлүүлсэн

⁵⁵ <https://legalinfo.mn/mn/detail/510>

⁵⁶ ФЗ “О реабилитации жертв политических репрессий”. <http://base.garant.ru>

⁵⁷ “Положение о порядке возврата гражданам незаконно конфискованного, изъятого или вышедшего иным путем из владения в связи с политическими репрессиями имущества, возмещения его стоимости или выплаты денежной компенсации.” <http://www.zakonprost.ru>

⁵⁸ Указ Президента РФ от 8 июня 1996 г. N 858 “О дополнительных мерах по реабилитации лиц, репрессированных в связи с участием в событиях в г. Новочеркасске в июне 1962 г.”; Об организации деятельности органов прокуратуры по исполнению и надзору за исполнением настоящего Закона см. приказ Генеральной прокуратуры РФ от 5 февраля 2008 г. N 21. <http://base.garant.ru>

⁵⁹ Хэлмэгдүүлэлт шүүхийн ба шүүхийн бус байгууллагын шийдвэрийн дагуу явагдсан бол прокурорын байгууллагад, харин захиргааны байгууллагын шийдвэрийн дагуу явагдсан бол Дотоод хэргийн яамны байгууллагад өргөдлийг гаргана.

захиргааны хэргийг Дотоод хэргийн Яам, эрүүгийн хэрэг үүсгэн ялласан хэргийг хянан үзэж прокурорын байгууллага цагаатгасан тухай тодорхойлолт, эсхүл ийм тодорхойлолт олгохыг татгалзсан хариу өгнө.

Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртөж цагаатгагдсан тухай, эсхүл улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн хохирогч болсон тухай тодорхойлолт олгохыг татгалзсан зохих байгууллагын шийдвэрийг эсэргүүцэн хуулийн дагуу⁶⁰ шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж болно.

Тус хуулийн дагуу цагаатгагдсан иргэдийн нийгэм-улс төр, иргэний эрх, цэргийн, тусгай цолыг сэргээж, төр, засгийн шагналуудыг нь буцаан олгож, нийгмийн тусламж, дэмжлэг үзүүлж, нөхөн олговор олгоно.

Энэ тухай шийдвэрийг ОХУ-ын субъектүүдийн гүйцэтгэх засаглалын байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллага нь *Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэн цагаатгагдсан иргэдийн эрхийг сэргээх комисс*⁶¹-ын дүгнэлтийг үндэслэн гаргана.

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах комисс

Тус комиссыг “Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах тухай” хуультай холбогдох хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөөг ханган баталгаажуулах Үндсэн хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь Ерөнхийлөгчид туслах зорилгоор ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1992 оны 12 дугаар сарын 02-ны өдрийн 1509 дүгээр зарлигаар анх байгуулжээ.⁶²

Улмаар 1995 онд үйл ажиллагааг нь өргөтгөж, 1997 онд бүрэлдэхүүнд нь өөрчлөлт оруулсан зарлигууд гаргаж байсан бол 2004 оны 08-р сарын 25-ны өдрийн ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1113 дугаар зарлигаар “Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах комиссын тухай”⁶³ журмыг баталжээ.

Журамд зааснаар ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах комисс (цаашид “Комисс” гэх) нь 1991 оны 10 дугаар сарын 18-наас эхлэн хэрэгжсэн “Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах тухай” ОХУ-ын 1761-1 дүгээр хуультай холбогдох хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөөг ханган баталгаажуулах Үндсэн хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь Ерөнхийлөгчид зөвлөх байгууллага юм. Комисс нь өөрийн үйл ажиллагаандаа ОХУ-ын Үндсэн хууль, холбооны хууль тогтоомжууд, ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн зарлиг, тушаал, мөн энэхүү журмыг баримтална.

Комиссын эрх, үүрэг

Комисс нь дараах үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ:

- a) “Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах тухай” ОХУ-ын хуультай холбогдох хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөөг ханган баталгаажуулахад ОХУ-ын Ерөнхийлөгчид Үндсэн хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ бодитой хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрэлдүүлэх;
- b) Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийг судлах, шинжлэн дүгнэж үнэлэх;
- c) Холбооны байгууллагуудад улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийг цагаатгах ажилтай холбоотойгоор гүйцэтгэх эрх мэдлээ хэрэгжүүлэхэд нь үйл ажиллагааг уялдуулан

⁶⁰ ФЗ “Об обжаловании в суд действий и решений, нарушающих права и свободы граждан”. <http://base.garant.ru>

⁶¹ Тус Комисс нь ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн Зарлигаар ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэд 2004 онд байгуулагдсан.

2010 оны 02 дугаар сарын 17-ны өдрөөс ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн иргэд, байгууллагын өргөдөл, хүсэлтийг хүлээн авах Алба болсон. <http://state.kremlin.ru/commission/25/statute>

⁶² <http://kremlin.ru/structure/commissions>

⁶³ <https://www.prlib.ru/en/node/354156>

зохицуулах;

- d) ОХУ-ын улс төрийн талаар хэлмэгдсэн иргэдэд эрхээ сэргээхэд нь арга зүйн тусламж үзүүлэх;
- e) Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн төлөв байдал, тархалтын талаар тогтоосон журмын дагуу олон нийтэд мэдээлэл хийх;
- f) Комиссын асуудал, үйл ажиллагааны талаар ОХУ-ын Ерөнхийлөгчид илтгэл тайлан бэлтгэх.

Комисс нь өөрийн үйл ажиллагааны хүрээнд дараах эрхийг эдэлнэ:

- a) Төрийн байгууллагуудаас улс төрийн талаар хэлмэгдэгчийг цагаатгахтай холбоотой албан ёсны бичиг баримтыг шаардан авах;
- b) Тусгай ажлыг гүйцэтгэхэд шинжээч, тусгай мэргэжилтнүүдийг гэрээгээр татан оролцуулах.

Комиссын бүтэц, бүрэлдэхүүн

Комисс нь дарга, нарийн бичгийн дарга, гишүүдээс бүрдэнэ. Комиссын даргыг ОХУ-ын Ерөнхийлөгч томилно. Комиссын бүрэлдэхүүнийг комиссын даргын санал болгосноор ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн захиргааны дарга (тамгын газрын дарга) батална. Одоогийн байдлаар дарга, нарийн бичгийн дарга, 15 гишүүдээс бүрдэж байна.⁶⁴ Гишүүдэд төр захиргааны болон олон нийтийн байгууллагын удирдлага, архив, судалгаа шинжилгээний байгууллагын төлөөлөл, эрдэмтэн судлаачид, хэлмэгдэгчдийн төлөөлөл зэрэг ордог байна.

Комиссын дарга нь:

- o Комиссын ажлыг удирдана. Комиссын ажлын үр дүнгийн талаар ОХУ-ын Ерөнхийлөгчид шууд илтгэн танилцуулах эрхтэй.
- o ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын нэрийн өмнөөс шинжлэх ухааны байгууллага, мэргэжилтнүүдтэй Комиссын харьяалах асуудлаар ажил гүйцэтгэх гэрээ байгуулах тухай санал тавих.

ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын иргэд, байгууллагын өргөдөл, хүсэлтийг хүлээн авах алба нь Комиссын үйл ажиллагааны техник зохион байгуулалтыг ханган ажилладаг.

2.2.КАЗАХСТАН УЛС

Казахстан Улс нь улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох асуудлыг зохицуулах хүрээнд 1993 онд “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах тухай хууль”⁶⁵, 2003 онд “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдэд мөнгөн төлбөр олгох тухай журам”⁶⁶ тус тус гаргасан байна.

Эдгээр хууль эрх зүйн зохицуулалтаар улс төрийн хэлмэгдэгч гэдэг нь төрийн байгууллага, тэднийг төлөөлж буй албан тушаалтнаас улс төрийн шалтгаанаар иргэний амь насыг нь хохироох, эрх чөлөөг нь хасах, тэр дундаа цагдан хорих, сэтгэцийн эмнэлэгт албадан эмчлэх,

⁶⁴ <http://kremlin.ru/structure/commissions#institution-25>

⁶⁵ О реабилитации жертв массовых политических репрессий (Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>.

⁶⁶ Об утверждении Правил выплаты денежных компенсаций жертвам массовых политических репрессий (Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 января 2003 года N 82)- <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000082>.

эх орноосоо хөөх, албадан нүүлгэн шилжүүлэх, цөлөх, албадан хөдөлмөр эрхлүүлэх, улс төрийн итгэл үнэмшил, анги, нийгэм, үндэсний, шашин шүтлэг болон бусад харьяаллаар шүүх, шүүхээс гадуур гүтгэгдэн шийтгэгдсэн хүмүүсийг хэлнэ.

Энэ хууль нь хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан аль ч улс оронд хилс хэргээр ял шийтгэл хүлээсэн бөгөөд одоо Казахстан улсын иргэний харьяалалд байгаа иргэдийн хувьд мөн адил үйлчилнэ.

Хуульд зааснаар улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, хэлмэгдсэн иргэд, тэдний гэр бүлд учруулсан сэтгэл зүйн болон материаллаг хохирлыг нөхөн төлөх арга хэмжээ авч, тэдний хязгаарлагдсан эрхийг буцаан сэргээсэн байна. Энэ хүрээнд хуульд дараах зохицуулалтуудыг оруулжээ.

Хэлмэгдсэн иргэний хязгаарлагдсан эрхийг сэргээх. Үүнд:

- Иргэнийг зохих журмын дагуу цагаатгасны дараа түүний хязгаарлагдсан эрх, гавьяа шагнал, цэргийн болон бусад цол хэргэмийг сэргээх. Хэрэв иргэний хэрэг бүхэлдээ биш, зөвхөн нэг хэсэг нь цагаатгагдсан бол түүнтэй холбоо бүхий хязгаарлагдсан эрхүүдийг сэргээнэ;⁶⁷
- Иргэнийг амьдарч байсан газраас өөр газар нутагт албадан шилжүүлсэн, цөллөгт явуулсан бөгөөд үүнд тухайн үед түүнтэй хамт амьдарч байсан гэр бүлийн гишүүд, хамаатан садан мөн адил өртсөн бол хэлмэгдсэн иргэн болон түүнтэй хамаарал бүхий эдгээр хүмүүсийн өмнө амьдарч байсан газар нутаг руу буцах эрхийг сэргээх;⁶⁸
- Иргэн байх эрх нь хасагдсан хүний харьяатын эрхийг сэргээх зэрэг орно.

Хуулийн 11-р бүлэгт зааснаар Цагаатгуулах тухай өргөдлийг хэлмэгдэгсэд өөрсдөө, түүнчлэн шүүхийн журмаар хэлмэгдүүлэлт хийх шийдвэр гаргасан байгууллага, албан тушаалтны оршин суугаа газар дахь аливаа этгээд, сонирхогч олон нийтийн холбооноос хэлмэгдүүлэлтийг шүүхийн журмаар шийдвэрлүүлэхээр прокурор, холбогдох захиргааны байгууллага - дотоод хэрэг эсвэл үндэсний аюулгүй байдлын байгууллагад зохих журмын дагуу гаргана. Цагаатгуулах тухай өргөдлийг 3 сарын дотор хянан үзэж хариу өгөх ёстой.

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг бүрэн цагаатгах улсын комисс

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах асуудлыг цогцоор нь судалж, шийдвэрлэх зорилгоор Бүгд Найрамдах Казахстан Улс (БНКаЗУ)-ын Ерөнхийлөгчийн 2020 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн 456 дугаар зарлигаар **“Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг бүрэн цагаатгах улсын комисс”**-ын тухай журмыг⁶⁹ баталжээ.

Уг журамд Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг бүрэн цагаатгах улсын комиссын бүрэлдэхүүн, статус, чиг үүрэг, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны талаар зохицуулсан байна.

Журамд зааснаар Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг бүрэн цагаатгах улсын комисс (цаашид Улсын комисс гэх) нь Бүгд Найрамдах Казахстан Улс (БНКаЗУ)-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх зөвлөх байгууллага юм.

⁶⁷ О реабилитации жертв массовых политических репрессий (Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года). Статья 19-<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>

⁶⁸ О реабилитации жертв массовых политических репрессий (Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993

⁶⁹ О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий

Указ Президента Республики Казахстан от 24 ноября 2020 года № 456.

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000456#z12>

Бүтэц, бүрэлдэхүүн: Улсын комисс нь дарга, дэд дарга, нарийн бичгийн дарга, гишүүдээс бүрдэнэ. Улсын комиссын дарга нь БНКаЗУ-ын Төрийн нарийн бичгийн дарга байна. Улсын комиссын бүрэлдэхүүнийг төрийн байгууллагын дарга, олон нийтийн байгууллагын төлөөлөл, эрдэмтэн судлаачдаас бүрдүүлнэ. Тухайлбал, одоогийн Улсын комиссын бүрэлдэхүүн нь:

- БНКаЗУ-ын Төрийн нарийн бичгийн дарга, Улсын комиссын дарга
- БНКаЗУ-ын Шадар сайд, Улсын комиссын орлогч дарга
- Нур Отан намын Тэргүүн дэд дарга, Улсын комиссын дэд дарга (тохиролцсоноор)
- БНКаЗУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын нэгдүгээр орлогч дарга, Улсын комиссын орлогч дарга
- БНКаЗУ-ын Боловсрол, шинжлэх ухааны дэд сайд, Улсын комиссын нарийн бичгийн дарга

Улсын комиссын гишүүдэд:

- Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын орлогч дарга
- Парламентын Сенатын депутат
- Парламентын Мажилисын депутат
- Ерөнхийлөгчийн туслах - БНКаЗУ-ын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын Иргэдийн өргөдөл, хүсэлтийг хянан шийдвэрлэх хэлтсийн дарга
- Батлан хамгаалахын сайд
- Дотоод хэргийн сайд
- Мэдээлэл, нийгмийн хөгжлийн сайд
- Хууль зүйн сайд
- Боловсрол, шинжлэх ухааны сайд
- Соёл, спортын сайд
- Дээд шүүхийн Эрүүгийн хэргийн шүүх бүрэлдэхүүний дарга
- Ерөнхий прокурорын нэгдүгээр орлогч
- Үндэсний аюулгүй байдлын хорооны орлогч дарга
- Гадаад хэргийн дэд сайд
- Хөдөлмөр, хүн ам, нийгмийн хамгааллын дэд сайд
- Улс төрийн их хэлмэгдүүлэлтэнд хэлмэгдэгсдийн нийгэмлэгийн ерөнхийлөгч
- Төрийн түүхийн хүрээлэнгийн дэд захирал болон их дээд сургууль, музей, хүрээлэнгийн захирал, эрдэмтэн, академич зэрэг **44 гишүүнээс** бүрдэж байна.⁷⁰

Улсын комиссын үйл ажиллагаанд комиссын даргын шийдвэрээр холбогдох салбарын мэргэжилтэн, бусад этгээдийг оролцуулж болно.

Улсын комиссын ажлын алба нь БНКаЗУ-ын Боловсрол, шинжлэх ухааны яам байна.

Төрийн болон орон нутгийн гүйцэтгэх төв байгууллага нь Улсын комиссын үйл ажиллагаанд өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд туслалцаа үзүүлнэ.

Чиг үүрэг, бүрэн эрх: Улсын комиссын үндсэн чиг үүрэг нь улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг хууль эрх зүйн үүднээс цагаатгах, нэр төрийг нь сэргээх явдал юм. Улсын комисс дараах чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

⁷⁰ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000456#z12>

- 1) улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн хүмүүсийн нэр хүнд, үйл хэргийг сэргээх, бүх төрлийн хэлмэгдэгсдийг цагаатгах ажлыг дуусгах санал боловсруулах;
- 2) улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг бүрэн цагаатгах хууль эрх зүйн актыг боловсруулах талаар санал боловсруулж, Засгийн газарт хүргүүлэх;
- 3) Казахстанд улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн бодитоор цагаатгагдаагүй хохирогчдын ангиллын жагсаалтыг бүрдүүлэх; (үүнд: одоогийн хууль тогтоомжид хамрагдаагүй хохирогчдын ангилал; хууль тогтоомжид заасан боловч бодитоор цагаатгагдаагүй хохирогчдын ангилал)
- 4) зөвхөн хууль эрх зүйн төдийгүй улс төрийн нөхөн сэргээлтэд хамрагдах хэлмэгдүүлэлтийн хохирогчдын ангиллын жагсаалтыг бүрдүүлэх;
- 5) хэлмэгдэгсдийг цагаатгах төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах, цагаатгаагүй хүмүүсийн эрхийг сэргээх тухай өргөдөл, гомдлыг хэлэлцэх;
- 6) Казахстаны эрх чөлөө, тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлын төлөө тэмцэлд баатарлаг гавьяа байгуулсан улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийн дурсгалыг мөнхжүүлэх Төрийн хөтөлбөрийг боловсруулж, батлуулах талаар санал боловсруулж, өргөн мэдүүлэх.

Улсын комисс өөрийн чиг үүргийн хүрээнд дараах үйл ажиллагааг явуулна:

- 1) Казахстаны эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын төлөө тэмцэгчдийн эр зориг, баатарлаг үйлсийг алдаршуулах, улс төрийн хэлмэгдэгсдийн дурсгалыг мөнхжүүлэх, улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгахтай холбоотой асуудлаар эрх зүйн акт боловсруулах санал, зөвлөмж гаргах;
- 2) төрөл бүрийн хэлбэрээр хэлмэгдэгсдийг цагаатгах аргачлал боловсруулах дэд хороо, тэдгээрийн үйл ажиллагааны талаар санал гаргах ажлын хэсэг байгуулах;
- 3) Улсын комиссын бүрэн эрхэд хамаарах асуудлаар төрийн байгууллага, олон нийтийн холбоо, бусад байгууллага, иргэдийн саналыг хэлэлцэх;
- 4) Улсын комиссын үйл ажиллагааны талаар төрийн байгууллагын дарга, бусад албан тушаалтныг сонсох;
- 5) Улсын комиссын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бичиг баримт, материалыг төрийн байгууллага, бусад байгууллагаас шаардах, хүлээн авах;
- 6) Улсын комиссын чиг үүрэгтэй холбоотой бусад арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

Улсын комиссын үйл ажиллагаа нь түүний хуралдаан, дэд хороодын хуралдаан, ажлын хэсгийн хуралдаан болон бусад арга хэмжээг зохион байгуулах явдал юм. Улсын комиссын хуралдааныг зургаан сард нэгээс доошгүй удаа хийнэ. Улсын комиссын шийдвэрийг хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхын саналаар шийдвэрлэнэ. Улсын комиссын гишүүдийн санал тэнцсэн тохиолдолд даргалагчийн санал шийдвэрлэх үүрэгтэй. Хуралдаанаар Улсын комиссын чиг үүрэг, үйл ажиллагааны хэрэгжилтийн талаарх ажлын хэсгүүдийн тайланг хэлэлцдэг. Мөн хуралдаанд Улсын комиссын гишүүн бус албан тушаалтан, түүнчлэн олон нийтийн байгууллага, хэвлэл мэдээллийн төлөөлөгчдийг урьж оролцуулж болно.

2.3.БОЛГАР УЛС

Бүгд Найрамдах Болгар Улс (Болгар Улс)-д улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах ажлыг Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах улсын төв комисс (Central

Commission on Political and Civil Vindication), орон нутаг дахь салбар комиссуудаараа дамжуулан хэрэгжүүлж байна. Комисс нь Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах тухай хууль (Political and Civil Vindication Act for Individuals who have undergone Repressive action)⁷¹ болон Сайд нарын зөвлөлийн тогтоолоор баталсан тухайн хуулийг хэрэгжүүлэх журмын эрх, үүргийн хүрээнд үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлдэг байна.

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах тухай хууль

Улс төрийн хэрэгт нийгмийн гарал, үндэс угсаа, шашин шүтлэг, улс төрийн үзэл бодлоор нь ялгаварлан 1944 оны 09 дүгээр сарын 12-ноос 1989 оны 11 дүгээр сарын 10-ныг хүртэлх хугацаанд улс төрийн хилс хэрэгт хууль бусаар холбогдуулж хэлмэгдүүлсэн иргэдийг цагаатгаж нэр төрийг нь сэргээх, нөхөн олговор олгох харилцааг зохицуулахад хуулийн зорилго оршино. Хуулийг хэрэгжүүлэх хүрээнд Сайд нарын зөвлөлийн тогтоолоор журам батлагдсан байна.

Дараах хүмүүсийг хэлмэгдсэн гэж үзнэ:

1. 1944-1945 онд Ардын шүүхээс эрүүгийн гэмт хэрэгт хилсээр ял шийтгүүлсэн болон цаазлагдсан;
2. Дотоод явдлын яам, харьяа байгууллагуудад хилсээр баригдан, хоригдсон;
3. Ял шийтгүүлээгүй боловч хууль бусаар хилс хэрэгт холбогдон баривчлагдаж хөдөлмөрийн лагерь бусад газар хоригдсон;
4. Тухайн үеийн захиргааны шийдвэрээр нутаг заагдсан, эд хөрөнгөө хураалгасан;
5. Ажил албан тушаал, дунд сургууль болон их, дээд сургуулиас хөөгдсөн;
6. Хэлмэгдэгчтэй хамаарал бүхий этгээд гэж хүчээр тулгасан;
7. Баривчлагдан сураггүй алга болсон.

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, нөхөн олговор олгох

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн гэж үзэж байгаа этгээд өөрөө буюу гэр бүлийн аль нэг гишүүн, хууль ёсны төлөөлөгч, Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах улсын төв комисс, түүний орон нутгийн салбарт цагаатгуулах, нөхөн олговор авах хүсэлт гаргана.

Сайд нарын зөвлөлөөс гомдол, саналыг үндэслэн журмын дагуу холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгож цагаатгах, эсхүл ял шийтгүүлсэн нь тогтоогдоогүй бол гомдлыг хэрэгсэхгүй болгох шийдвэрийг гаргана.

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдэд олгох нөхөн олговрыг дор дурдсан этгээд нэхэмжлэх эрхтэй.

Дараах хэлмэгдэгсэд, тэдгээрийн өв залгамжлагчид нэг удаагийн болон тодорхой хугацаанд сар бүр олгогдох хэлмэгдэгсдийн нөхөн олговор авах эрхтэй байна.

1951 оны 03 дугаар сарын 12-ныг хүртэл Ардын эрхийг хамгаалах тухай хуулийн I, II бүлгийн дагуу ял шийтгэгдсэн, 1968 оны 05 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн Эрүүгийн хуулийн Бүгд Найрамдах Улсын эсрэг үйлдсэн гэмт хэрэг-I бүлгийн дагуу ял шийтгэгдэн өршөөгдсөн, 1990 оны 06 дугаар сард хилс хэргээр шоронд ял эдлээд суллагдсан болон ял эдэлж байгаад Өршөөлийн хуулийн I хэсгийн дагуу өршөөгдсөн, хөдөлмөрийн лагерь болон ижил төстэй

⁷¹ http://www.proyectos.cchs.csic.es/transitionaljustice/sites/default/files/maps/info/personal-rehabilitation/bulgaria_vindication_act_1991.pdf

бусад газар хилсээр хоригдсон, нутаг заагдан цөлөгдсөн, ажил албан тушаалаасаа халагдсан, дунд болон их, дээд сургуулиасаа төгсөх боломжгүйгээр хөөгдсөн зэрэг болно.

Өөрийн амссан хохиролдоо нөхөн олговор авалгүй нас барсан тохиолдолд нөхөн олговрыг тэдгээрийн өв залгамжлагчид-үр хүүхэд, эхнэр нөхөр, эцэг эхэд нь олгоно. Мөн түүнчлэн 1944 оны 09 дүгээр сараас хойш баривчлагдан, сураггүй алга болсон, хилсээр шийтгэгдэн цаазлуулсан хүмүүсийн эдийн бус (non-property) хохиролд тэдгээрийн өв залгамжлагчдад нь нэг удаагийн нөхөн олговор олгоно.

Хилсээр ял шийтгүүлж цаазын ялаар шийтгүүлсэн хэлмэгдэгсдийн гэр бүлийн гишүүдэд холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгож цагаатгах тухай тогтоол гарган, 60 мянган левийн нэг удаагийн нөхөн олговор олгоно.

Ял шийтгүүлээгүй боловч хууль бусаар хилс хэргээр холбогдон баривчлагдаж хөдөлмөрийн лагерь бусад газар хоригдсон хэлмэгдэгсэд, хэрэв хэлмэгдэгч нас барсан бол түүний гэр бүлийн гишүүдэд сар бүр 1500 лев олгох бөгөөд нөхөн олговрын хэмжээ 50 мянган левээс хэтрэхгүй,

Тухайн үеийн захиргааны шийдвэрээр нутаг заагдсан, эд хөрөнгөө хураалгасан нэхэмжлэлийн бүрдүүлбэрээ хангасан хэлмэгдэгсдэд сар бүр 800 лев олгох бөгөөд нөхөн олговрын хэмжээ 20 мянган левээс хэтрэхгүй,

Ажил албан тушаал, сургууль болон их, дээд сургуулиас хөөгдсөн нэхэмжлэлийн бүрдүүлбэрээ хангасан хэлмэгдэгсдэд 10 мянган левийн нөхөн олговор нэг удаа олгоно.

Нэхэмжлэлийг бичгээр гаргах бөгөөд улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгч мөн болох нь хууль ёсоор тогтоогдсон эрх бүхий байгууллагын шийдвэр, цагаатгагдсан үнэмлэх, нөхөн олговрыг авах эрхтэй бусад гэр бүлийн гишүүдийн бичиг баримт, нөхөн олговрыг ямар хэлбэрээр авах тухай харилцан тохиролцсоныг батлах баримтыг тус тус хавсаргана.

Нөхөн олговрыг олгох тухай шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсноос хойш 5 жилийн дотор бэлэн мөнгөөр болон төлбөрийн бусад хэлбэрээр олгох бөгөөд Сангийн яамны сайд тухайн жилийн батлагдсан төсвийн хүрээнд багтаан тухай бүр нөхөн олговор олгох хэмжээг тогтоон, харьяа байгууллагаараа дамжуулан олгоно.

Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах комисс

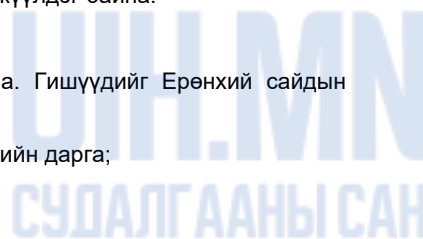
Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах тухай хуульд заасны дагуу Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийг цагаатгах улсын төв комисс, орон нутаг дахь салбар комиссууд нь хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг байна.

Төв комисс

Төв комисс нь дараах 9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байна. Гишүүдийг Ерөнхий сайдын шийдвэр (order)-ээр томилж, чөлөөлнө:

1. Дарга – Сайд нарын зөвлөлийн Ерөнхий нарийн бичгийн дарга;
2. Дотоод явдлын яамны Нарийн бичгийн дарга;
3. Сангийн дэд сайд;
4. Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын дэд сайд;
5. Хэлмэгдэгсдийн нийгэмлэгийн таван төлөөлөгч (үүнд хэлмэгдсэн иргэдийн төлөөлөл байж болно). Эдгээрээс Комиссын нарийн бичгийн даргыг томилно.

Хүсэлт гаргагч нь орон нутгийн салбар комиссын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөхгүй тохиолдолд төв комисс руу хүсэлтээ илгээж болно. Төв комисс нь нотлох баримтыг судлан,

шаардлагатай томиолдолд нэмэлт бүрдүүлбэр хийсний үндсэн дээр орон нутгийн салбар комиссын шийдвэрийг хэвээр үлдээх болон хүчингүй болгох эрхтэй.

Төв комиссын шийдвэрийг комиссын нийт гишүүдийн олонхын саналаар батална. Шийдвэр нь үнэн зөв нотолгоонд суурилсан байна. Төв комиссын шийдвэр нь эцсийн шийдвэр байх бөгөөд түүнийг хүчингүй болгох, давж заалдах боломжгүй.

Орон нутаг дахь комисс

Төв комиссын шийдвэрээр Орон нутаг дахь салбар комиссын гишүүдийг томилно. Орон нутаг дахь салбар комисс нь дараах 5 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байна:

1. Дарга – Орон нутгийн захирагч;
2. Дотоод явдлын яамны тухайн орон нутаг дахь салбарын төлөөлөгч;
3. Хэлмэгдэгсдийн нийгэмлэгийн гурван төлөөлөгч буюу хэлмэгдсэн иргэдийн төлөөлөл. Эдгээрээс Орон нутаг дахь комиссын нарийн бичгийн даргыг томилно.

Орон нутаг дахь комисс нь үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхдээ мэргэжилтэн, шинжээчидтэй хамтран ажиллаж болно. Доод тал нь 3 гишүүний ирцтэйгээр хуралдах бөгөөд комиссын бүх гишүүдийн олонхын саналаар шийдвэрийг гаргана. Комиссын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байгаа тохиолдолд хүсэлт гаргагч нь 2 сарын дотор багтаан Төв комисст хүсэлтээ тавина.

2.4.ГҮРЖ УЛС

Тус улсад хэлмэгдүүлэлтийн хохирогчийг тодорхойлохдоо ЗХУ-ын нутаг дэвсгэрт 1921 оны хоёрдугаар сараас 1990 оны 10 дугаар сарын 28-ны өдрийг хүртэл Зөвлөлтийн Улаан армийн дайралтаас эхлээд анхны чөлөөт, олон намын сонгууль хүртэлх хугацаанд улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн иргэдийг гэж заасан байдаг ба үүнийг шүүхээр тогтоодог байна.⁷² Хэлмэгдүүлэлтийн талаарх хууль эрх зүйн зохицуулалтын давуу тал нь хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн хүмүүс төдийгүй тэдний гэр бүл, ойр дотны хүмүүс, хорих, албадан гаргахад хамт байсан хүмүүсийг хэлмэгдүүлэлтийн золиос болсон гэж хүлээн зөвшөөрдөг ба тухайн хүн нас барсан бол хамгийн ойрын өв залгамжлагч нь нөхөн төлбөр нэхэмжилж болдог байна.

Эрх зүйн орчинд хэлмэгдүүлэлтийн асуудлыг “Гүрж улсын иргэнийг улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн хохирогч гэж хүлээн зөвшөөрөх тухай, хэлмэгдэгсдийн нийгмийн хамгааллын тухай” (Law on the Acknowledgment of Citizens of Georgia as Victims of Political Repression and Social Protection of Repressed Persons) болон “1940-өөд онд Зөвлөлт Социалист Бүгд Найрамдах Гүрж Улсаас ЗХУ-д албадан нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийг эх оронд нь буцаах тухай” (Law on the Repatriation of Persons Involuntarily Displaced by the Former USSR from the Georgian SSR (The Soviet Socialist Republic of Georgia) in the 1940's) хуулиар зохицуулдаг.

Хэлмэгдүүлэлтийн талаарх ойлголт, чиг хандлага

Тус улсын түүхэнд явагдсан хэлмэгдүүлэлтийн үйл ажиллагааг тусгасан баримт бичгүүд, Зөвлөлтийн эсрэг үйл ажиллагаа явуулсан улс төрийн байгууллагуудын үүрсэн хэргийн талаарх мэдээллүүд устгагдсан байх магадлалтай, мөн энэ талаар хийгдсэн судалгаа ч хомс байдаг. Гүрж улс 2003 оноос ОХУ-д хадгалагдаж буй холбогдох материалыг эх хувь эсвэл хуулбараар нь буцааж авах хэлэлцээр хийсэн боловч 2008 онд хоёр улс дипломат

⁷² Rehabilitation of victims of political repressions in Georgia, Institute for Development of Freedom of Information <http://open-archives.org/en/newsblogs/interestingnews/29>

харилцаагаа тасалснаар энэ оролдлого бүтэлгүйтсэн юм.

Гэсэн хэдий ч Гүржийн парламент 2014 оны 10-р сарын 31-нд улс төрийн хэлмэгдэгсдийг тодорхойлохдоо хуучнаар ЗХУ-ын нутаг дэвсгэрт 1921 оны 02-р сараас 1990 оны 10-р сарын 28-ны өдрийг хүртэл Зөвлөлтийн Улаан армийн дайралтаас эхлээд анхны чөлөөт, олон намын сонгууль хүртэлх хугацаанд улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн иргэдийг улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн хохирогчид гэсэн байна. Мөн Зөвлөлт Социалист Бүгд Найрамдах Гүрж улсад, дараа нь тусгаар тогтносон Гүрж улсын нутаг дэвсгэрт хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн хүмүүстэй хамт байсан эхнэр, нөхөр, хүүхэд (үрчлэгдсэн хүүхэд), эцэг эх болон бусад төрөл төрөгсдийг улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн хохирогч гэж хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Хуулийн дагуу улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд өртсөн хүний иргэний болон бусад эрх, эрх чөлөөг нь сэргээж, цэргийн болон бусад цол хэргэмийг нь сэргээн, улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн улмаас хураагдсан төрийн шагналд дүйцүүлэн нөхөн олговор олгодог байна.

Цагаатгалын асуудал эрхэлдэг байгууллагууд

Гүржийн цөөн тооны төрийн бус байгууллагууд Зөвлөлтийн хэлмэгдүүлэлт ба түүнтэй холбоотой цагаатгалын асуудлыг авч үздэг ба Мэдээллийн эрх чөлөөний хөгжлийн хүрээлэн (Institute for Development of Freedom of Information-IDFI), Гүржийн "Мемориал" нийгэмлэг, ЗХУ-ын өнгөрсөн үеийг судлах лаборатори (SovLab), Гүржийн залуу хуульчдын холбоо (GYLA-Georgian Young Lawyers' Association) зэрэг байгууллагууд Гүржийн Дотоод хэргийн яам, Гүрж дэх Швейцарын ЭСЯ-ны туслалцаатайгаар "Гүржийн талаарх Сталины жагсаалт" төслийг хэрэгжүүлсэн байна. Энэ төслөөр 1937-1938 оны их хэлмэгдүүлэлтийн үеэр Сталины шийдвэрээр ял шийтгүүлсэн Улс төрийн товчооны 3600 гишүүдийн товч намтрыг судалж гаргасан байна.

Гүржийн "Мемориал" нийгэмлэг нь 1992 онд байгуулагдсан ба улс төрийн хэлмэгдэгсдэд нөхөн олговор олгох, тэднийг дэмжих хуулиудыг яаралтай батлуулж, хэрэгжүүлэх тал дээр ажиллаж ирсэн. Мөн уг байгууллага нь хэлмэгдүүлэлттэй холбоотой Европын хүний эрхийн шүүхээс гаргасан нөхөн олговрыг барагдуулах, хэлмэгдсэн хүмүүст олгох тэтгэмжийг нэмэгдүүлэх тал дээр ажиллаж байна. Гүржид 1996 оны 10-р сарын 16-нд №430 дугаараар батлагдсан "Цэргийн байгууллага, дотоод хэрэг, төрийн тусгай хамгаалалтын албаны ажилтан ба гэр бүлийн гишүүдийн нийгмийн хамгааллын тухай" хуулиар Гүржид байнгын оршин сууж буй болон Гүржийн иргэншил бүхий төрийн тусгай албаны ажилчдад нөхөн олговор олгохоор баталсан. Гэхдээ энэ нь зарим талаар хэлмэгдүүлэлтийн үед цаазаар авах үйл ажиллагаанд оролцсон дотоод хэргийн ажилтнууд хэлмэгдэгсдийн үр садаас илүү тэтгэмж олгох нөхцөл байдлыг үүсгэсэн байна.

Хууль эрх зүйн зохицуулалт

Хэлмэгдүүлэлтийн асуудалд холбогдох хуулийг Гүржид анх 1997 онд баталсан ба энэ нь "Гүржийн иргэнийг улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн хохирогч гэж хүлээн зөвшөөрөх тухай, хэлмэгдэгсдийн нийгмийн хамгааллын тухай" хууль юм.⁷³ Энэ хуулийн 2 дугаар зүйлд "Амь насыг нь хөнөөх, эрүүл мэндэд нь хохирол учруулах, хорих, цөлөх, албадан гаргах, сэтгэцийн эрүүл мэндийн байгууллагад албадан байрлуулах, эрх чөлөөг нь хасах зэрэг янз бүрийн хэлбэрийн албадлагын арга хэмжээг улс төрийн хэлмэгдүүлэлт гэж ойлгоно. Мөн иргэншлийг нь цуцлах, албадан хөдөлмөр эрхлүүлэх, эд хөрөнгийг нь хураах, устгах, албан тушаалаас

⁷³ Law on the Acknowledgment of Citizens of Georgia as Victims of Political Repression and Social Protection of Repressed Persons <https://matsne.gov.ge/en/document/view/31408?publication=11>

болон ажлын байрнаас нь хууль бусаар чөлөөлөх, алслагдмал газарт хүчээр нүүлгэн шилжүүлэх, орон байрнаас нь гаргах болон Гүрж улсын бусад хууль тогтоомжоор баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах нь хэлмэгдүүлэлт юм. Шүүх болон төрийн бусад эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр тухайн хүнийг улс төрийн үзэл бодлоо илэрхийлсний төлөө гэмт хэрэг үйлдсэн гэж хилс гүтгэх, шашны харьяалал, нийгмийн давхаргын байдалд суурилан аливаа албадлагын хэлбэрийг ашиглахыг хэлмэгдүүлэлтэд багтаасан байна.

Уг хууль хэдийгээр батлагдсан хэдий ч хэлмэгдүүлэлтэд өртөгсдөд нөхөн олговор олгох асуудал бэрхшээлтэй хэвээр байна. Тухайлбал, уг хуулийн 8 дугаар зүйлд цагаатгагдсан иргэний хураагдсан өмчийн эрхийг сэргээх журмын талаар заасан ч хэрэгжихгүй тохиолдол их байна.

2007 онд "1940-өөд онд Зөвлөлт Социалист Бүгд Найрамдах Гүрж Улсаас ЗХУ-д албадан нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийг эх оронд нь буцаах тухай"⁷⁴ хуулийг баталсан ба буцах хүсэлтийг 2009 оны 07-р сарын 01-ний өдөр хүртэл авна гэжээ. Уг хууль хэрэгжсэний дараа нийт 5841 хүн Гүрж улсын иргэншлээ сэргээх хүсэлт гаргасан бөгөөд эдгээрээс 1998 хүнд энэ статусыг олгож, 494 хүнд "болзолт иргэншил" буюу өөр улсын иргэншлээс татгалзсан даруйд Гүржийн иргэншил олгох шийдвэр гаргажээ. Гэсэн ч иргэншлээ сэргээсэн хүн нийгмийн эрүүл мэндийн хөтөлбөрт хамрагдах эрхгүй байх зэрэг олон дагалдах асуудал үүссэн байна.

2.5.ӨМНӨД СОЛОНГОС УЛС

Япон Улс нь Өмнөд Солонгос Улсыг Дэлхийн II дайны үед буюу 1910 оны 09-р сараас 1945 оны 08-р сар хүртэл 35 гаруй жил эрхшээлдээ байлгаж захирсан ба Япон Улс дэлхийн II дайнд ялагдаж, ноёрхол нь дуусгавар болсон. Үүнээс хойш 20 жилийн дараа буюу 1965 онд Япон, Өмнөд Солонгос хоёр улс хэд хэдэн гэрээ хэлэлцээр байгуулан дипломат харилцаагаа сэргээсэн байна. Хоёр орны үндсэн харилцааны тухай гэрээ, өмч, нэхэмжлэлийн асуудлыг шийдвэрлэх, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны тухай зэрэг хэлэлцээрүүдийг харилцан зөвшөөрч баталсан байна.

Өмч, нэхэмжлэлийн асуудлыг шийдвэрлэх, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны тухай хэлэлцээрийн дагуу Япон Улс Өмнөд Солонгос Улсад 300 сая долларыг нөхөн олговор болгон төлсөн⁷⁵. Энэхүү нөхөн олговрыг хийснээр хоёр улс дайны дараах бүх нэхэмжлэл, тэр дундаа дайны үеийн дайчилгаанд орж албан хүчээр хүнд хөдөлмөр эрхэлсэн Солонгосчуудын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэсэн болохыг баталжээ. Гэвч зарим судлаачид тухайн үеийн хууль тогтоомжийн дагуу хүмүүсийг дайчлах, дайны үед “боолын хөдөлмөр” эрхлүүлдэг байсан нь хүнлэг бус, хүний эрхийг ноцтой зөрчсөн хэлбэр гэж үздэг байна. Дайны үеийн хүнд хөдөлмөр эрхлэгсдийн ар гэрт нөхөн олговор олгох ажил одоог хүртэл бүрэн дуусаагүй ба маргаантай хэвээр байсаар байна.

2018 оны 10-р сард Өмнөд Солонгос Улсын Дээд шүүх шийдвэр гаргаж, колоничлолын үед Японы пүүсүүдэд дайчлагдан ажиллаж байсан “хуучнаар цэргийн алба хааж байсан ажилчид”-д мөнгөн хохирлыг барагдуулах шийдвэрийг гаргасан. Янз бүрийн түвшний шүүхийн оролцоотойгоор Японы корпорацууд санхүүгийн нөхөн олговор олгох, дурсгалын

⁷⁴ Law on the Repatriation of Persons Involuntarily Displaced by the Former USSR from the Georgian SSR <https://matsne.gov.ge/en/document/view/22558?publication=6>

⁷⁵ <https://japan-forward.com/the-reality-of-the-mobilization-of-koreans-during-world-war-ii-an-analysis-based-on-statistics-and-written-records/>

ёслол үйлдэх, дурсгалын хөшөө босгох зэргээр маргааныг шийдвэрлэж, нөхөн олговрын репертуар байгуулжээ⁷⁶.

Солонгосын дайны үеийн ажилчдын нэхэмжлэлийн асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг хэлэлцэх “Өмнөд Солонгосын төр, хувийн хэвшлийн тусгай зөвлөл” байгуулагджээ.

Мөн Өмнөд Солонгосын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн мэдээлснээр, дайны үеийн хэлмэгдэгсдийн төлөө Япон, Өмнөд Солонгосын компани, хувь хүмүүсээс бүрдсэн сайн дурын сан байгуулах санал гаргасан байдаг. Хэлэлцэж буй төлөвлөлтийн дагуу уг санг Өмнөд Солонгос Улсын шүүхэд гаргасан нэхэмжлэгч нарт нөхөн олговор олгоход зарцуулна гэж мэдээлж байна.

Түүнчлэн Өмнөд Солонгос Улсын засгийн газар Дайны үеийн нөхөн олговрын төлбөрийг хариуцаж дээд шүүхэд гомдол гаргасан хэлмэгдэгсдийн ар гэрт нөхөн олговор олгож дараа нь Японы талаас ирээдүйн төлбөрийг шаардах суброгацийн схем юм.⁷⁷

Солонгосын дайны өмнө болон дайны үед хүнд хөдөлмөр эрхлэгсдийн нөхөн төлбөрийн тухай хууль

(Act On Compensation To Persons Of Distinguished Service Who Conducted Operations As Irregular Forces In Enemy Territories Before And During The Korean War)

Энэхүү хуулийн зорилго нь Солонгосын дайны өмнө болон дайны үеэр дайсны нутаг дэвсгэрт цэргийн алба хааж, онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн, улс орны төлөө онцгой золиос гаргасан цэргийн алба хаагчид болон тэдний ар гэрийнхэнд нөхөн олговор олгох асуудлыг зохицуулахад оршино. Уг хуульд 2021 оны 10-р сард хамгийн сүүлд нэмэлт өөрчлөлт орсон ба нийт 21 зүйлтэй байна.⁷⁸

1 дүгээр зүйлд: Хуулийн зорилго;

2 дугаар зүйлд: Хэлмэгдэгсдийн тодорхойлолт, ар гэрийнхний тодорхойлолтууд;

3 дугаар зүйлд: Уг хуульд заасан нөхөн олговор авах боломжгүй, ялыг хүчингүйд тооцсон этгээдийн тухай мэдээлэл;

4 дүгээр зүйлд: *Албадан хөдөлмөр эрхэлж байсан хэлмэгдэгсдэд нөхөн олговор олгох тухай зөвлөлдөх комиссыг* (Article 4 (Deliberation Commission on Compensation to Persons of Distinguished Service as Irregular Forces) Үндэсний Батлан хамгаалахын сайдын (Minister of National Defense) дэргэд байгуулах тухай тусгаж өгсөн байна. Уг комиссын чиг үүрэг

1. Тухайн хэлмэгдэгсэд нь нөхөн олговор авах шаардлагыг хангасан эсэх, түүний ар гэртүүнтэй хамааралтай эсэх;
2. Хуулийн 3 дугаар зүйлд заасан тодорхойлолтын дагуу хэлмэгдсэн эсэх
3. Хуулийн 5 дугаар зүйлд заасны дагуу ар гэрийнхэнд нь нөхөн олговор олгох асуудлыг шийдэх
4. Хуулийн 18 дугаар зүйлд заасны дагуу хэлмэгдэгсэд, тэдний ар гэрийнхэн болон гэр бүлийн гишүүдээс бүрдсэн байгууллагад олгох санхүүгийн дэмжлэг;
5. Нөхөн олговрын талаар Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон бусад асуудал гэх мэт.

⁷⁶ <https://www.usip.org/publications/2022/08/formula-resolve-south-korea-japan-war-time-forced-labor-issue>

⁷⁷ <https://japan-forward.com/editorial-south-korea-must-solve-its-war-time-labor-issue-domestically/>

⁷⁸ <https://law.go.kr/LSW/eng/engLsSc.do?menuId=2&section=lawNm&query=compensation&x=30&y=24#liBgcolor23>

Уг зөвлөл нь комиссын даргыг оролцуулаад есөн гишүүнээс бүрдэнэ. Комиссын гишүүдийг холбогдох салбарын өргөн мэдлэг, туршлагатай хүмүүсээс сонгодог ба Ерөнхийлөгчийн зарлигаар Үндэсний Батлан хамгаалахын сайдын тушаалаар томилно. Мөн даргыг комиссын гишүүдээс Үндэсний батлан хамгаалахын сайд томилно.

5-р зүйлд: (Онцгой гавьяа шагнал)

Дайны үед онцгой гавьяа байгуулсан хүнд шагнал урамшуулал олгох;

Онцгой урамшуулал олгох шалгуур, төлөх хэмжээ, уг шагналыг олгох арга, шаардлагатай бусад асуудлыг Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтооно.

6 дугаар зүйлд: (Амь насаа алдсан гэр бүлийн гишүүдийн эрх)

Гэр бүлийн гишүүнд уг нөхөн олговрыг олгохоор шийдвэрлэсэн үед Иргэний хуульд заасан өв залгамжлалын дагуу энэхүү хуульд зааснаар нөхөн олговор авах эрхтэй.

7 дугаар зүйлд: (Нөхөн олговор авах тухай өргөдөл)

Хэлмэгдэгсэд, эсхүл түүний ар гэрийн гишүүн (цаашид "өргөдөл гаргагч" гэх) өргөдөл гаргах тухай.

8 дугаар зүйлд: (Нөхөн олговрыг тодорхойлох)

Хороонд нөхөн олговор олгох тухай өргөдлийг хүлээн авсан өдрөөс хойш нэг жилийн дотор нөхөн олговор олгох эсэх, түүний хэмжээг Хороо тогтооно. Баримт илрүүлэлт хоцрогдсон гэх мэт шалтгааны улмаас уг хугацаанд багтаан шийдвэр гаргах боломжгүй байх.

9 дүгээр зүйлд: (Бичгээр хариу өгөх) Хороонд хэлмэгдэгсдийн нөхөн олговор олгох тухай, эсхүл олгохгүй байх шийдвэрийн тухайн шийдвэр гарснаас хойш нэг сарын дотор бичгээр өргөдөл гаргагчид хариу өгнө.

10 дугаар зүйлд: (Дахин хэлэлцэх)

8 дугаар зүйлд заасны дагуу Хорооноос гаргасан шийдвэрийг эсэргүүцэж байгаа өргөдөл гаргагч нь дахин хэлэлцүүлэх үндэслэлийг нотлох баримтын хамт Комисст дахин хэлэлцүүлэх хүсэлт гаргаж болно.

11 дүгээр зүйлд: (Нөхөн олговор авах)

Өргөдөл гаргагч нь онцгой үүрэг гүйцэтгэснийх нь төлөө нөхөн олговор олгох тухай бичгээр шийдвэрийн жинхэнэ хуулбарыг хүлээн авч Комисст хандана.

12 дугаар зүйлд: (Нөхөн олговор авах эрхийг бусдад шилжүүлэх, баталгаа болгож өгөх, хавсаргах эрхгүй тухай)

13 дугаар зүйлд: (Шүүх маргаан гарахаас өмнө тогтоох зарчим)

Гагцхүү Хороо энэ тухай шийдвэр гаргасны дараа хүнд хөдөлмөр эрхэлж хэлмэгдсэний төлөө нөхөн олговор олгохыг шаардсан нэхэмжлэлийг гаргаж болно.

14 дүгээр зүйлд: (Нөхөн олговрын дүнг тогтооно)

Өргөдөл гаргагч нь энэхүү хуулийн дагуу нөхөн олговор олгох мөнгөний хэмжээг зөвшөөрсөн тохиолдолд түүнийг авах эрхийн талаар Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу шүүхийн тохиролцоонд хүрсэн гэж үзнэ.

15 дугаар зүйлд: (Нөхөн олговрыг хуурамчаар авсан тохиолдолд буцаан төлүүлэх тухай)

16 дугаар зүйлд: (Баримт олдвор)

Хороо нөхөн олговор авах эсэхийг шалгахын тулд онцгой алба хашиж байсан хүн, гэрч, эсхүл лавлагаа авах хүний мэдүүлэг, мэдүүлгийг сонсох, эсхүл магадлах ажиллагаа явуулж болно. Шаардлагатай гэж үзвэл мөрдөн байцаалт явуулах; холбогдох байгууллагын дарга нарт хүсэлт гаргаж болно. Ийм тохиолдолд хүндэтгэх шалтгаан байхгүй бол холбогдох байгууллагын дарга нар уг хүсэлтийг биелүүлнэ.

17 дугаар зүйлд: (Устгах заалт)

Өргөдөл гаргагчид бичгээр гаргасан тогтоолын жинхэнэ хуулбарыг гардуулснаас хойш гурван жилийн дотор нөхөн олговор авах эрхээ эдлээгүй тохиолдолд уг эрх нь хөөн хэлэлцэх журмаар хүчингүй болно.

18 дугаар зүйлд: (Холбогдох байгууллагуудад үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэг)

Хороогоор хэлэлцэн шийдвэрлэсний дараа төрөөс гавьяа зүтгэлтэн, тэдний ар гэрийнхэн болон бусад хүмүүсээс бүрдсэн байгууллагад бизнесийн шаардлагатай зардлыг нөхөхөд нь туслах зорилгоор төсвийн хүрээнд татаас олгож болно.

19 дүгээр зүйлд: (Давхар нөхөн олговор олгохыг хориглох)

(1) Энэ хуульд заасны дагуу хэлмэгдэгсэд давхар нөхөн олговор олгохгүй байх тохиолдлууд

20 дүгээр зүйлд: (Хорооны гишүүн төрийн албан хаагч байх тухай)

21 дүгээр зүйлд: (Торгуулийн заалт)

Залилан болон бусад зүй бус аргаар бусдын нөхөн олговрыг хүлээн авсан этгээдийг гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл гучин саяас дээшгүй воноор торгох ял онооно.

Хэлмэгдэгсдийн нөхөн төлбөрийн асуудлыг хэлэлцэх хороо

(Irregular Military Contribution Compensation Deliberation Committee)

Хэлмэгдэгсдийн нөхөн төлбөрийн асуудлыг хэлэлцэх хороо нь 1948 оны 08-р сарын 15-наас 1953 оны 07-р сарын 27-ны хооронд цэргийн алба хашиж байсан болон Солонгосын дайны өмнө болон дараа дайсны бүс нутагт улс орныхоо төлөө чухал онцгой үүрэг гүйцэтгэх, онцгой золиос гаргаж эх орныхоо төлөө хэлмэгдсэн энгийн иргэд болон тэдний ар гэр, холбоо бүхий хүмүүст нөхөн олговор олгохоор байгуулагдсан байна. Тухайн үед эх оронч сэтгэл, улс орныхоо төлөөх өөрийн биеэ золиослон ирсэн гавьяаг зохих ёсоор өвлүүлэн үлдээж тус хорооны зүгээс шударгаар хэлэлцэж шийдвэрлэхийн төлөө хариуцлагатай ажилладаг байна.⁷⁹

Цэргийн алба хаагчид болон тэдний ар гэрийнхэнд нөхөн олговор олгохтой холбогдсон асуудлыг хянан шийдвэрлэхийн тулд Үндэсний батлан хамгаалах яамнаас уг хороог байгуулсан байна.

Хорооны чиг үүрэг:

1. Нөхөн олговор авахаар өргөдөл гаргасан хүн хэлмэгдэгсэд болон түүний ар гэрийнхэнд харьяалагдах эсэх асуудал;
2. Хэлмэгдэгсэд болон түүний ар гэрийнхэнд нөхөн олговор (мөнгө) олгох тухай асуудал;
3. Хэлмэгдэгсэд болон тэдний ар гэрийнхэн нь нийлж байгуулсан байгууллагад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэхтэй холбоотой асуудал;

⁷⁹ <https://new.mnd.go.kr/user/indexMain.action?siteld=ncdc>

4. Нөхөн олговортой холбоотой Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон бусад асуудал гэх мэт.

Бүтэц, зохион байгуулалт

Хэлмэгдэгсдийн нөхөн төлбөрийн асуудлыг хэлэлцэх хороо нь 9 хүний бүрэлдэхүүнтэй байна. Хорооны гишүүдийн тоо, даргалах хүнд тавигдах шаардлага нь хуульд (**Солонгосын дайны өмнө болон дайны үед хүнд хөдөлмөр эрхлэгсдийн нөхөн төлбөрийн тухай хууль**) тусгасан байдаг.

Хорооны гишүүдэд тавигдах шаардлага:

- Шүүгч, улсын яллагч, цэргийн шүүгч, өмгөөлөгчөөр 10-аас доошгүй жил ажилласан байх;
- Үндэсний батлан хамгаалах яам, Ахмад дайчдын яаманд харьяалагдах төрийн алба хаагчдаас агентлагийн даргын санал болгосон хүн байх;
- Цэргийн алба хааж байсан, судалгаа, ажлын туршлага зэрэг холбогдох чиглэлээр арвин мэдлэг, туршлагатай байх.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

- “Улс төрийн хэлмэгдүүлэлт ба цагаатгал” М.Ринчин УБ 2000
- “Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөх олговор олгох тухай” Монгол Улсын хууль <https://legalinfo.mn/mn/detail/510>
- “Монголын эрх зүйн эх толь бичиг” УБ, 2015. С.Нарангэрэл
- Human rights and political repression around the world <https://revistaidees.cat/en/drets-humans-i-repressio-politica-al-mon/>
- Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах Улсын комиссын шинэчлэн найруулсан дүрэм <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=200042&showType=1>
- Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох талаарх зарим орны эрх зүйн зохицуулалт СТ-15/207УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ
- Freedom in the world 2021 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf
- UN Human Rights Council <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/about-council>
- UN Security Council <https://www.un.org/securitycouncil/>
- Report on the 50th session of the Human Rights Council <https://www.universal-rights.org/blog/report-on-the-50th-session-of-the-human-rights-council/>
- High Commissioner’s annual report <https://www.universal-rights.org/blog/report-on-the-50th-session-of-the-human-rights-council/>
- Монгол Улс ба НҮБ-ын хүний эрхийн зөвлөл
file:///Users/munkhtungalag/Downloads/https___mfa.gov.mn_wp-content_uploads_2021_01_Mongolia_HRC.cleaned.pdf
- State repression and the Democratic peace
<https://www.psqonline.org/article.cfm?IDArticle=18366#>
- State repression and Political order
<https://web.archive.org/web/20070614024800/http://www.bsos.umd.edu/gvpt/davenport/S-TATER~2.PDF>
- Political repression <https://academic.oup.com/book/7722/chapter-abstract/152856074?redirectedFrom=fulltext#no-access-message>
- Эмнести Интернэшнл (Amnesty International) тайлан
https://www.amnesty.mn/media/attachments/2022/04/08/20220406_delhiin-tailan-2022-for-web-2.pdf
- Human Rights Watch тайлан <https://www.hrw.org/world-report/2022>
- Freedom House тайлан https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf
- UPR <https://www.upr-mongolia.mn/index.php?cmd=Content&menuid=6&UPR-%D0%B3%D1%8D%D0%B6-%D1%8E%D1%83-%D0%B2%D1%8D>
- Rehabilitation of victims of political repressions in Georgia, Institute for Development of Freedom of Information <http://open-archives.org/en/newsblogs/interestingnews/29>
- Law on the Acknowledgement of Citizens of Georgia as Victims of Political Repression and Social Protection of Repressed Persons
<https://matsne.gov.ge/en/document/view/31408?publication=11>
- Law on the Repatriation of Persons Involuntarily Displaced by the Former USSR from the Georgian SSR <https://matsne.gov.ge/en/document/view/22558?publication=6>

- <https://law.go.kr/LSW/eng/engLsSc.do?menuId=2&section=lawNm&query=compensation&x=30&y=24#liBgcolor23>
- <https://www.ft.com/content/94171a69-569f-4dc6-a557-d716906c9c79>
- <https://www.usip.org/publications/2022/08/formula-resolve-south-korea-japan-wartime-forced-labor-issue>
- <https://japan-forward.com/editorial-south-korea-must-solve-its-wartime-labor-issue-domestically/>
- <https://new.mnd.go.kr/user/indexSub.action?codyMenuSeq=163867120&siteId=ncdc&menuUIType=sub>
- <https://japan-forward.com/the-reality-of-the-mobilization-of-koreans-during-world-war-ii-an-analysis-based-on-statistics-and-written-records/>
- Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдсэн иргэдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох талаарх зарим орны эрх зүйн зохицуулалт (СТ-15/207), УИХТГ-ын Судалгаа, шинжилгээний хэлтэс
- ФЗ "О реабилитации жертв политических репрессий". <http://base.garant.ru>
- "Положение о порядке возврата гражданам незаконно конфискованного, изъятого или вышедшего иным путем из владения в связи с политическими репрессиями имущества, возмещения его стоимости или выплаты денежной компенсации." <http://www.zakonprost.ru>
- Указ Президента РФ от 8 июня 1996 г. N 858 "О дополнительных мерах по реабилитации лиц, репрессированных в связи с участием в событиях в г. Новочеркасске в июне 1962 г.", Об организации деятельности органов прокуратуры по исполнению и надзору за исполнением настоящего Закона см. приказ Генеральной прокуратуры РФ от 5 февраля 2008 г. N 21. <http://base.garant.ru>
- ФЗ "Об обжаловании в суд действий и решений, нарушающих права и свободы граждан". <http://base.garant.ru>
- <http://kremlin.ru/structure/commissions>
- <https://www.prlib.ru/en/node/354156>
- <http://kremlin.ru/structure/commissions#institution-25>
- О реабилитации жертв массовых политических репрессий (Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>.
- Об утверждении Правил выплаты денежных компенсаций жертвам массовых политических репрессий (Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 января 2003 года N 82)-<http://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000082>.
- О реабилитации жертв массовых политических репрессий (Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года). Статья 19-<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>

ОИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН